

Vēlais dzelzs laikmets tagadējās Latvijas teritorijā

Dzelzs laikmeta pēdējais posms – vēlais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā aptver laika periodu no 9. līdz 12. gadsimtam, lai gan krasas robežas starp šo un iepriekšējo vēsturisko laikmetu nevar novilkt, jo daudzi sabiedriski politiskie un ekonomiskie procesi, kas bija sākušies vidējā dzelzs laikmetā, bez kāda starpposma turpināja darboties un attīstīties arī šajā laikā, tomēr norisēja arī daudzi tādi procesi, kas to atšķīra no iepriekšējā vēsturiskā laikmeta, tādēļ tas tiek izdalīts kā atsevišķs vēstures posms, kaut gan dažu autoru darbos vidējais un vēlais dzelzs laikmets tiek uzskatīts kā viens veselums. Šajā laikā kā Latvijas teritorijā, tā arī pārējā Eiropas reģionā notika nozīmīgas pārmaiņas kā ekonomiskajā, sabiedriski politiskajā, tā arī etniskajā attīstībā, un bija saistītas ar agro feodālo valstu veidošanās procesu. Dažviet laika posms līdz 11. gadsimtam tiek dēvēts arī par “vikingu laikmetu”, jo šajā laikā turpinājās jau pieminētie, iepriekšējos gadsimtos sākušies skandināvu jūrasbraucēju sirojumi gandrīz vai visos Eiropas nostūros, aktīva līdzdalība jaunu valstu dibināšanā, kā arī eiropiešiem līdz tam nezināmu zemju atklāšana un kolonizēšana. Vēlais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā nozīmīgs arī ar to, ka šajā laikā aizvien vairāk parādās rakstiskas ziņas par mūsu zemes senajiem novadiem un to iedzīvotājiem, ekonomiskajiem un sabiedriski politiskajiem sakariem, kā arī militārajiem konfliktiem. Pie šādiem rakstiskajiem vēstures avotiem pieskaitāmas jau iepriekšminētās pierakstītās skandināvu sāgas, kas gan bieži vien vēl ir teiksmainas, mazticamas. Daudz pilnīgākas ziņas sniedz Ziemeļeiropas, Krievzemes un vācu garīdznieku, kā arī vācu bruņinieku sacerējumi, apraksti un hronikas (šeit īpaši atzīmējamas **Livonijas** jeb **Indriķa hronika** un **Vecākā Atskaņu hronika**, kuras, pamatā apskatot

13. gadsimta norises Latvijas un Igaunijas teritorijās, retrospektīvi vēsta arī par agrākajiem gadsimtiem). Šeit gan jāpiebilst, ka minētie apraksti un hronikas sarakstītas ļoti vienpusīgi, to sabiedrības slāņu, pie kuriem piederējis autors, interesēs. Pie rakstiskajiem vēstures avotiem var pieskaitīt arī tā sauktos “**rūnakmeņus**”,- skandināvuzemēs, īpaši Gotlandes salā un Zviedrijā sastopamos piemiņas akmeņus, kas tikuši uzcelti par godu kādam konungam, vikingam vai tirgotājam. Šajos akmeņos iecirstās senskandināvu rakstu zīmes - **rūnas** īsumā vēsta par mirušā personību, kā arī par svarīgākajiem notikumiem viņa dzīvē, un bieži vien šajos lakoniskajos uzrakstos sastopamas ziņas vai netiešas norādes par kādu senās Latvijas novadu un tā iedzīvotājiem. Visi šie, vairāk vai mazāk ticamie rakstiskie vēstures avoti ievērojami papildina tās ziņas, kuras sniedz arheoloģiskie, kā arī etnogrāfiskie un folkloras pētījumi.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā vērojams ievērojams iedzīvotāju skaita pieaugums, ko veicinājuši galvenokārt ekonomisko apstākļu uzlabošanās un ar to saistītais dabiskais pieaugums (cilvēku dzimstība pārsniedz mirstību), kā arī, iespējams, slāvu ekspansijas izraisītā austrumbaltu migrācija. Ievērojamais, varbūt pat vairākkārtīgais iedzīvotāju skaita pieaugums sekmēja vēl neapdzīvoto vai mazapdzīvoto teritoriju apgūšanu un, atsevišķos gadījumos, Baltijas somu izspiešanu no viņu līdzšinējām dzīvesvietām, vai arī šī etnosa atsevišķu indivīdu, kā arī lielāku grupu asimilāciju – iekļaušanos baltiskajās sabiedriskajās struktūrās, pakāpeniski zaudējot savas etniskās īpatnības, tas ir – norisēja daļēja Baltijas somu baltizācija. Tomēr jāatzīmē, ka šis process ietekmēja arī baltus,- aizvien vairāk kā iepriekšējos gadsimtos to valodās ieviesās somugru valodas elementi, kas vēl mūsdienās samanāmi gan literārajā latviešu valodā, gan, vēl lielākā mērā, atsevišķo Latvijas novadu dialektos

un izloksnēs. Tas pats sakāms arī par dažiem sadzīves un kultūras elementiem. Tajā pašā laikā turpināja norisēt arī pretējs process,- Baltijas somi, tagadējā Latvijas teritorijā dzīvojošie līvi un Igaunijas iedzīvotāji, mazākā mērā somi, pārņēma daudzus baltiskos valodas un kultūras elementus. Tas pats sakāms arī par austrumslāviem – tagadējiem krieviem, ukraiņiem un baltkrieviem: asimilējot atsevišķās baltu etniskās grupas tie vienlaicīgi piesavinājās daļējas baltu kultūras iezīmes. Šie procesi gan, kā jau zināms, nenorisēja tikai vēlajā dzelzs laikmetā, bet bija sākušies jau senākajos vēstures posmos.

Visu šo minēto procesu rezultātā mainījās etnisko grupu apdzīvotības robežas, turpinājās etniskā konsolidācija (saliedēšanās), no cilšu apvienībām izveidojās **tautības**, sākās valstisko veidojumu attīstība, kas raksturojās ar **mantojamas** politiskās, ekonomiskās un tiesiskās varas koncentrēšanos atsevišķu spēcīgāko labiešu dzimtu rokās, tomēr neviens no šiem valstiskajiem veidojumiem jeb **pirmvalstīm** līdz vēlā dzelzs laikmeta beigām vēl neaptvēra visu kādas tautības apdzīvotu teritoriju, kaut gan dažviet vairākas šādas pirmvalstis jeb “zemes” lielākā vai mazākā mērā pakļāvās vienam valdniekam (lielkungam, lietuviešu *dižkunigaitim*). Runājot par tautībām, kuras izveidojās tagadējā Latvijas teritorijā, jāpievēršas arī pārējiem baltu apdzīvotajiem reģioniem, kā arī tām pieguļošajām kaimiņu zemēm, jo, kā zināms, ikvienas tautas vēsture, norises sabiedriski politiskajā, ekonomiskajā un kultūras jomā vienmēr ir atradušās un atrodas ciešā savstarpējā kopsakarībā un mijiedarbībā ar citām, īpaši tuvākajām kaimiņtautām.

Slāvu ekspansijas, kas sākās ap 6.gadsimtu, rezultātā baltu apdzīvotā teritorija bija ievērojami samazinājusies, un vēlā dzelzs laikmeta periodā balti dzīvoja vairs tikai tagadējā Latvijā (nedaudz arī vēl Krievijas un Baltkrievijas zemēs) Lietuvā, Krievijas Federācijas Kaļiņingradas

apgabālā, kā arī daļēji Polijas teritorijā līdz Vislas upes lejtecei. No Vislas līdz Nemunai atradās **prūšu** apdzīvotie apgabali, kas dalījās vairākos novados: Skalva, Nadrava, Semba, Nātanga, Bārta, Vārme, Pagude, Pamede un Sasna. Daži autori pie prūšu zemēm pieskaita arī Lubvu un Kulmu, kuras šajā laika posmā bijušas jau manāmi pārslāvotas, kā arī Galindu (galindas novadu apdzīvojuši rietumgalindi, bet austrumgalindi, kas iepriekšējos vēsturiskajos laikmetos dzīvojuši tagadējā Krievijas teritorijā, aptuveni Maskavas apgabālā, šajā laikā atradušies pilnīgā senkrievu ielenkumā un, būdami atrauti no pārējām baltu teritorijām, jau gandrīz iznīcināti vai asimilēti. Apgabalā starp Nemunas vidusteci un Pergeles upes augšteces baseiniem dzīvoja sudāvi-jātvingi, kurus daži autori pieskaita prūšiem, bet citi tos uzskata par atsevišķu etnosu. Jāatzīmē, ka etnonīms “prūši” rakstiskajos vēstures avotos parādījies sākot ar 9. gadsimtu,- pirmo reizi tas konstatēts tā dēvētā Bavārijas Ģeogrāfa darbā *Descriptio* (latīņu valodā “Apraksts”), tomēr tajā pašā gadsimtā vēl sastopams arī senākais rietumbaltu apzīmējums “aisti” (austrumnieki). Tuvākas ziņas par prūšiem sniedz spāņu ceļotājs Ibrahims ibn Jakubs (ap 965. gadu), uzsverot viņu drosmi karagaitās. 10. gadsimtā etnonīms “prūši” sastopams arī Romas katoļu baznīcas dokumentos, bet 11. gadsimtā katoļu garīdznieka Brēmenes Ādama sarakstītajā Brēmenes baznīcas vēsturē (1072. – 1076.) minēts, ka prūši esot “viscilvēcīgākie cilvēki” (latīņu valodā *homines humanissimi*), jo palīdzot visiem, kam jūrā draud briesmas kā vētras laikā, tā arī no jūraslaupītājiem. Jāatzīmē, ka šis autors savos darbos pirmo reizi lieto **Baltijas jūras** tagadējo nosaukumu (latīņu valodā *Mare Balticum*). Iespējams, ka etnonīms “prūši”, tāpat, kā senākais “aisti”, sākotnēji attiecināts tikai uz Sembas pussalas iedzīvotājiem, jo minētais Brēmenes Ādams raksta, ka šo novadu apdzīvojuši “*Sembi vel Pruzzi*” (sembi jeb prūši). Uzskata, ka

sembi, kā spēcīgākā baltu etniskā grupa, 11 gadsimtā pievienojuši savai teritorijai vispirms Nātangu, Vēlāk arī Nadravu, Bārtu un Pamedi, kā arī citas rietumbaltu zemes, bet pastāv arī atšķirīgi viedokļi, piemēram, - uzskats, ka sembi vēl 13. gadsimtā bijuši atsevišķa etniskā vienība, kā arī citas domas. Rietumos no prūšu zemēm, Baltijas jūras piekrastes apgabalos starp Vislu un Oderu dzīvojuši rietumslāvu etniskā grupa **pomori** jeb, kā tos tagad dēvē – Pomožes slāvi, bet prūšu kaimiņi dienvidos bijuši **poļi**, austrumos - **sudāvi-jātvingi**, kas apdzīvojuši tagadējās Lietuvas dienvidaustrumu daļu, kā arī Grodņas apgabalu Baltkrievijā.

Lietuvas teritoriju pamatā apdzīvojušas divas baltu etniskās grupas: **žemaiši** dienvidrietumos un Viduslietuvā, un **augštaiši** – Lietuvas austrumdaļā. Vairāki autori bez šīm divām etniskajām grupām izdala arī trešo – **lietuviešus** jeb **lietuvjus**, kas dzīvojuši uz austrumiem un dienvidaustrumiem no augštaišu apgabaliem, citi lietuviešus identificē tieši ar augštaišiem. Vēlākos gadsimtos no šiem etnosiem izveidojās vienota lietuviešu tautība (saukta arī par lietuvjiem vai leišiem).

Latvijas teritorijas rietumdaļā dzīvoja **kurši** jeb **kūri**, Viduslatvijā, Lielupes baseinā – **zemgaļi**, austrumos no zemgaļiem Daugavas kreisajā krastā – **sēļi**, bet Austrumlatvijā, kā arī daļēji tagadējā Vidzemes novadā, - **latgaļi** (arī letgaļi vai leti). Bez šīm četrām baltu tautībām Latvijas teritorijā, galvenokārt Ziemeļkurzemē un Rīgas līča austrumu piekrastei pieguļošajos apvidos, dzīvoja mūsu zemes senāko iedzīvotāju pēcteči – Baltijas somu etniskā grupa **līvi** jeb, kā viņus tagad dēvē, **lībieši**. Latvijas teritorijas ziemeļdaļā latgaļu un līvu zemes robežojās ar Baltijas somu – **ugauņu** (vienu no tagadējās igauņu tautas veidotājām senākajām tautībām) novadiem, ziemeļaustrumos latgaļu kaimiņi bija senkrievu **Novgorodas-Pleskavas** zeme (kņaziste), bet austrumos un

dienvidastrumos latgaļu un lietuviešu teritorijas robežojās ar senkrievu **Polockas** kņazisti. Vēlajā dzelzs laikmetā, tāpat kā iepriekšējā vēstures periodā, baltu tautām vajadzēja atvairīt gan skandināvu vikingu sirojumus, gan arī, vēl jo vairāk, slāvu teritoriālos tīkojumus. 12. gadsimta beigās pomoriešu (Pomožes slāvu) vietā prūšu zemes sāka apdraudēt cits ienaidnieks – **vācieši**, kas šajā laikā jau bija pakļāvuši Pielbas (Polabas) slāvus un Pomoriešus, un kolonizējuši viņu zemes, līdz ar to nonākdami tiešā saskarē ar prūšiem. Jāpiebilst, ka vācu ekspansijas rezultātā teritorijā starp Elbu un Oderu izveidojās vēl mūsdienās pastāvošais Meklenburgas apgabals, bet starp Oderu un Vislu – tagadējās Polijas teritorijā ietilpstošais agrākais Vācijas apgabals Pomerānija.

Pastāvīgie ārējie draudi, kā arī iekšējie konflikti starp etniskajām un teritoriālajām vienībām kā Latvijas teritorijā, tā arī pārējās baltu un to kaimiņu zemās, veicināja spēcīgāku aizsardzības sistēmu izveidošanu, kā arī plašāku iedzīvotāju koncentrāciju ap nocietinātajiem pilskalniem. Šī procesa gaitā radās lielāki administratīvi politiskie un līdztekus arī saimnieciskie un tirdzniecības centri, no kuriem lielākā daļa veidojās jau senāk apdzīvotajās vietās, citviet radās no jauna, savukārt daļa no agrāk apdzīvotajiem pilskalniem un cita veida nocietinātajām apmetnēm zaudēja savu nozīmi un tika pamesti. Tā, piemēram, jau 9.gadsimtā beidza pastāvēt viens no iepriekšējā vēstures posma spēcīgākajiem centriem – Ķentes pilskalns un apmetne, 10. gadsimtā savu nozīmi zaudēja Kokneses Mūkukalns un Pļaviņu Mežmalu pilskalns, vēlāk arī Delzavas (Madonas rajonā) Obzerkalns, kā arī citas, agrāk nozīmīgas nocietinātās apmetnes, to skaitā arī ezerpilis.

Nocietinājumu, kā arī citu celtnu un ēku būvniecībā vēl plašāk kā iepriekšējā vēstures posmā pielietoja guļbūves tehniku, tomēr vietām vēl

sastopamas arī stāvkoku – zemē ieraktu stabu konstrukcijas celtnes, pamatā saimniecības ēkas un citas palīgceltnes. Dzīvojamās ēkas būvētas, tāpat kā senāk, samērā nelielas, pārsvarā to platība bijusi ap 10 m² – 20 m², tomēr dažviet atklātas arī lielākas celtnes ar platību līdz 50 m². Vairums dzīvojamo ēku bijušas vientelpas, bet sastopamas arī būves ar divām un vairāk telpām. Celtņu grīdas veidotas gan no māla klona, gan no plēstiem vai aptēstiem kokiem, bet jumtu segumam izmantoti salmi, niedres, koku mizu sloksnes (krijas), kā arī plēsti dēļi – lubas. Celtnes balstījušās uz akmens pamatiem, līdz ar to pagarinājās to mūža ilgums. Dzīvojamo telpu apsildīšanai senāko akmens krāvuma krāšņu vietā aizvien plašāk ieviesās māla kleķa krāsnis, kuras izmantoja arī maizes cepšanai. Atklātos pavadus telpu apkurei tikpat kā vairs neizmantoja, un tie satopami pārsvarā vairs tikai vieglajās celtnēs – namiņos (vasaras virtuvēs), tomēr dažviet, galvenokārt līvu apdzīvotajās vietās, atklātie pavadī sastopami vēl samērā bieži. Pārtikas produktu uzglabāšanai zem dzīvojamām ēkām bijušas izraktas bedres, bet vietām sastopamas arī plašākas izbūves – pagrabi.

Nocietināto pilskalnu aizsargbūves veidoja divas paralēlas guļbaļķu sienas, kas ar šķērssienām sadalītas atsevišķās, akmeņiem pildītās kamerās, kas kalpojušas arī zemes vaļņu uzbēruma saturēšanai. Šādas sienas būvētas netikai gar pilskalna virsmas plakuma malām, bet arī uz kalna nogāzēm izveidotajām terasēm, tādejādi radot iebrucējiem grūtāk pārvaramus šķēršļus. Salīdzinot ar iepriekšēju vēstures posmu, ievērojami paplašinājās arī pilskalna plakuma apbūve. Pie nocietinājumu sistēmas pieskaitāmi arī aizsarggrāvji, kas, salīdzinot ar iepriekšējiem gadsimtiem, bijuši ievērojami dziļāki un platāki. Pēc dažiem netiešiem norādījumiem var secināt, ka dažviet pār aizsarggrāvjiem būvēti **paceļamie tilti**, kas nodrošināja labākas aizsardzības iespējas: parastos tiltus ienaidnieka

uzbrukuma gadījumos vajadzēja nojaukt, līdz ar to tika apgrūtināti pils aizstāvju pretuzbrukumi, savukārt paceļamie tilti nodrošināja gan savlaicīgāku pieejas ceļu noslēgšanu, gan arī ātrāku to atjaunošanu.

Vēlajā dzelzs laikmetā turpināja paplašināties spēcīgāko pilskalnu pakājēs izvietotās amatnieku un tirgotāju apmetnes, īpaši pie svarīgākajiem ūdens un sauszemes ceļiem, veidojot saimnieciski nozīmīgus centrus – **senpilsētas**. Senpilsētu apbūve aizņēmusi samērā lielas platības, piemēram Daugmalē 2 hektārus, Talsos – 3,5, Tērvetē – 13, Mežotnē – 13, Jersikā – 15 hektārus. Senpilsētās norisēja dzīva tirdznieciskā darbība un tajās atradās ne tikai vietējo amatnieku darbnīcas un tirgotāju mājokļi, bet arī svešzemju tirgotāju mītnes un preču noliktavas (**faktorijas**), tādejādi var pieņemt, ka senpilsētu, īpaši to, kas atradās pie nozīmīgākajiem satiksmes ceļiem, iedzīvotāju kopums nav bijis etniski viendabīgs, tomēr svešinieku īpatsvars attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem bijis nenozīmīgs. Runājot par senpilsētām kā tirdzniecības centriem jāatzīmē, ka pie vairākām no tām, piemēram Daugmalē, Mežotnē, Kuldīgā, Jersikā un citviet, bijušas izveidotas kuģu pietātnes – ostas, lai atvieglinātu tirgotāju kuģu piekļūšanu krastam, preču izkraušanu un iekraušanu. Par nozīmīgiem tirdzniecības centriem izveidojās ne tikai senpilsētas, bet arī atsevišķi, pie lielākajiem ūdenceļiem izvietojušies ciemi vai ciemu grupas. Pie šādiem, ar pilskalniem nesaistītiem vai mazsaistītiem amatniecības un tirdzniecības centriem, varētu pieskaitīt **Ikšķili**, četru ciemu – Mārtiņsalas, Salaspils, Raušu un Vampeniešu grupu **Doles** salas augšgalā, kā arī divus blakus esošos līvu un citu vietējo tautību apdzīvotos ciemus pie **Rīgas** (arī Rīdziņas vai Rīdzenes) upītes ietekas Daugavā, kur šīs upītes loks bija izveidojis ērtu dabisko ostu (tā saukto “Rīgas ezeru”).

Šādu tirdzniecības un amatniecības centru izaugsmi Latvijas teritorijā, kā arī citās Baltijas reģiona zemēs, veicināja aizvien vairāk pieaugošie tirdznieciskie sakari starp Austrumiem un Rietumiem, tas ir – starp senkrievu zemēm (Krievzemi) un ar to starpniecību arī Vidusāziju un arābu zemēm no vienas puses, kā arī skandināviem, vāciešiem, kā arī citām Rietumeiropas un Balkānu reģiona tautām no otras puses, pie tam šajos tirdznieciskajos sakaros Baltijas zemes kalpoja kā tranzīta koridors, tajā pašā laikā būdamas arī aktīvas tirdzniecisko darījumu līdzdalībnieces, kas iepirka kā Austrumu, tā Rietumu preces un pārdeva vietējos ražojumus. Līdz ar preču apgrozības apjomu palielināšanos, senāko maiņas tirdzniecības starpnieku vietā Latvijas teritorijā izveidojās, kaut arī neliels, jauns sociālais slānis – **tirgotāju** jeb **tirgoņu** kārtā, kuras piederīgajiem tirdzniecība jau bija galvenais nodarbošanās veids. Jāpiebilst, ka tagadējā Lietuvā tirgoņu kārtā izveidojās jau 10. gadsimtā, bet Latvijā – nedaudz vēlāk. Tirgoņi, tāpat kā ieroču kalēji un rotakļi, bija pieskaitāmi pie augstākajiem sabiedrības sociālajiem slāņiem, pie tam šī piederība saistījās nevis ar izcelšanos no kādas ietekmīgas labiešu dzimtas, bet gan ar konkrēto cilvēku prasmēm un spējām, kas, savukārt, noteica viņu turības vai pat bagātības līmeni: labiešu dzimtas pēctecis, arī nebūdams labs administrators vai karavadonis, tomēr bija un palika labietis, bet amatnieka vai tirgotāja pēctecis, nebūdams labs savas nozares meistars, augstu sociālo stāvokli nespēja iegūt. Jāsaka gan, ka iepriekšminētais par amatnieku un tirgoņu sociālo stāvokli ir tikai pieņēmums, kaut arī ticams un pamatots ar arheoloģiskajiem pētījumiem, kuri tomēr spēj sniegt tikai ziņas par šīs kategorijas cilvēku mantisko stāvokli, nevis sabiedrisko.

Starptautiskie, kā arī iekšējie tirdznieciskie sakari vēlajā dzelzs laikmetā, salīdzinot ar iepriekšējo vēstures posmu, ievērojami paplašinājās,

sasniedzot tā laika sabiedriski politiskajiem un saimnieciskajiem apstākļiem, kā arī transporta iespējām atbilstoši augstu līmeni. Šāds tirdzniecības uzplaukums tiek saistīts ar feodālās sistēmas nostiprināšanos un valstu veidošanos gan Austrumu, gan Rietumu reģionos un, kopsakarībā ar šiem procesiem, augošā aristokrātijas un bagātnieku slāņa pastiprinātu pieprasījumu pēc prestiža priekšmetiem – grezniem apģērbiem, dārgiem ieročiem, rotaslietām, dažādiem svešzemju amatniecības darinājumiem. Preču plūsma Latvijas teritorijā pamatā norisēja pa tiem pašiem tirdzniecības ceļiem, kā senākajos gadsimtos, tomēr vērojama atsevišķu satiksmes maģistrāļu paplašināšanās, kā arī dažu jaunu ceļu rašanās. Tāpat kā senāk, galvenā nozīme starptautiskajā tirdzniecībā bija Daugavai, bet arī citi ūdensceļi – Lielupe, Venta, Gauja un šo lielāko upju pietekas tika plašāk izmantoti. Ūdensceļu nozīmi palielināja pieaugošais sauszemes ceļu tīkls, kas gāja kā līdztekus ūdensceļiem, tā arī, tos šķērsojot, savstarpēji saistīja visus Latvijas teritorijas novadus, nodrošinot ne tikai ārējos, bet arī iekšzemes tirdzniecības sakarus. Tieši svarīgāko ūdens un sauszemes ceļu krustojumos izveidojās svarīgākie politiskie un saimnieciskie centri, kuros ziemas periodos, kad kuģošana bija pārtraukta, uzkrājās pa sauszemes ceļiem pievestās vietējo ražotāju, kā arī tuvāko kaimiņzemju preces, kas bija paredzētas transportēšanai pa ūdensceļiem uz attālākiem reģioniem. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka preču plūsma pa sauszemes ceļiem ziemas periodā norisēja, iespējams, intensīvāk nekā vasarā, jo daudzviet zemesceļi, īpaši purvainākās vietās, vasarās bija grūti izbraucami un pa tiem varēja pārvietoties galvenokārt tikai kājām vai jāšus, savukārt ziemā ar ragavām varēja braukt ne tikai pa zemesceļiem, bet arī pa aizsalušajām upēm, ezeriem, purviem un pat pa jūras piekrastes

ledu. Jāpiebilst, ka satiksmes ceļus izmantoja ne tikai tirgotāji, bet arī karotāji.

Kaut arī par tirdzniecības nosacījumiem Latvijas teritorijā nav nekādu rakstisku ziņu, tomēr, salīdzinot sabiedriski politiskās un saimnieciskās sistēmas Latvijas novados ar citām zemēm Eiropas reģionos, par kurām rakstiskie vēstures avoti sniedz pietiekami plašu ieskatu šajās norisēs, var secināt, ka starptautiskās (arī iekšzemes) tirdzniecības kārtība visur bijusi ja ne vienāda, tad, vismaz, līdzīga. Tas nozīmē, ka Latvijas teritorijā tirgotājiem, kuri ar savām precēm brauca caur kāda pilsnovada teritoriju, bija jāsamaksā pilskungam zināmas **nodevas**, savukārt šo novada iedzīvotāji nedrīkstēja tirgotājiem uzbrukt vai tos citādi kavēt. Tāpat iedzīvotājiem vajadzības gadījumos **pret samaksu** bija jāpalīdz tirgotājiem pārvarēt grūtāk izbraucamos ceļa posmus, kā arī sniegt palīdzību, ja salūza caurbraucēju pajūgi, avarēja kuģi vai laivas. Tirgotāji pilskungam maksāja arī nodevas par tiesībām izmantot ostas, preču izkraušanas un iekraušanas laukumus un tirdzniecības vietas, iekārtot savas apmetnes (faktoriņas), uzpirkt vietējo ražotāju preces un tamlīdzīgi. Pilsnovada kungs varēja arī **neļaut** atsevišķiem svešzemju, kā arī citu vietējo novadu tirgotājiem šķērsot savu teritoriju, kā arī tajā darboties, īstenojot aizliegumu pat ar bruņotu spēku. Tajā pašā laikā pilskungs nepieciešamības gadījumos varēja dot tirgotājiem, ar kuriem bija draudzīgas attiecības, bruņotu apsardzi, lai tos pasargātu no sirotāju uzbrukumiem (jāpiebilst, ka tirgotāji paši arī bija samērā spēcīgi apbruņoti un nereti tos pavadīja personiskās apsardzes vīri, pie tam tirgotāji parasti devās ceļā lielākās grupās, tādēļ nelielas sirotāju grupas tie varēja atvairīt bez citu palīdzības). Jāatzīmē, ka reizēm tirgotāji, īpaši skandināvu vikingi, paši nodarbojās ne tikai ar tirdzniecību, bet arī ar sirojumiem, izlaupīdami nomaļākos zemkopju

ciemus un atsevišķas sētas,- par šādu gadījumu vēsta skandināvu sāga par vikingu Egilu Skalagrimsonu, kurš ap 925. gadu ieradies kopā ar saviem biedriem kuršu zemē un uz pusmēnesi noslēdzis mierīgas tirgošanās līgumu, bet pēc šī termiņa izbeigšanās sācis sirojumus, izlaupot un nodedzinot zemnieku sētas un nogalinot to iemītniekus. Šīs sāgas vēstījumu, ņemot vērā, ka pieminētais Egils Skalagrimsons bija reāla, vēsturiska persona, var uzskatīt par pierādījumu tam, ka vismaz no 10. gadsimta tirdznieciskos darījumus Latvijas teritorijā regulējuši **savstarpēji līgumi**. Tirdzniecības līgumi, iespējams, varējuši būt mutiski un balstījušies uz senākām tradīcijām un paražu tiesībām. Kā secināms no Egila sāgas, līgumi varējuši būt īslaicīgi un attiecināmi tikai uz kādām konkrētām personām. Tomēr, kaut arī vēsture nav saglabājusi nevienu rakstisku dokumentu (vismaz neviens dokuments līdz šim nav atrasts), pilnīgi iespējams, ka vēlajā dzelzs laikmetā, īpaši tā pēdējā posmā, pastāvējuši arī ilglaicīgi tirdzniecības līgumi starp tirgotājiem un novadu valdniekiem,- šādu viedokli varētu pamatot ar 12. gadsimta beigu, konkrētāk – ar 1189. gada tirdzniecības līguma projektu starp ievērojamo Krievzemes tirdzniecības centru Novgorodu un Gotlandes salas, kā arī vācu tirgotājiem¹. Ņemot vērā, ka Latvijas teritoriju šķērsoja vairāki starptautiskas nozīmes tirdzniecības ceļi, nav pamata domāt, ka seno Latvijas teritorijas novadu valdnieki šādus savstarpējos līgumus ar svešzemju tirgotājiem, kā arī ar tuvākajiem kaimiņiem – citiem Latvijas teritorijas novadiem, lietuviešu, prūšu un igauņu zemēm, nebūtu slēguši,- ja arī ne rakstiskus, tad, vismaz, mutiskus (jāpiebilst, ka senatnē mutvārdu līgumiem, ja tie balstījās uz tradīcijām un paražu tiesībām, bija

¹Velta Pāvulāne. Viduslaiku tirdzniecības principi pēc 12. – 15. gs starptautiskajiem līgumiem. LU – 1978. 6. lpp.

tāds pats spēks, kā rakstiskajiem, protams, tikai tad, ja abām līgumslēdzējām pusēm bija godīgi nodomi).

Tranzīta, kā arī iekšzemes tirdzniecības apjomu paplašināšanās rezultātā ievērojami palielinājās ievesto preču daudzums, kā arī to daudzveidība. No Austrumiem turpinājās kauri gliemežvāku, stikla kreļļu un aproču, kā arī citu rotaslietu ieviedums, lielākā apjomā ienāca **zīda** un **brokāta** (biezs zīda audums, kurā iestrādāti spoži metāla – bronzas, sudraba vai zelta pavedieni) audumi un lentes, smalkas pītas **važiņas** un citi greznumpriekšmeti. Tāpat no Austrumiem tika ievesti arī daži ieroču veidi, to skaitā īpatnēji kaujas cirvji, – tā sauktie **vesercirvji**, kuru pagarinātā pītes daļa deva iespēju tos izmantot ne tikai ciršanai ar asmeni, bet arī sišanai, kā arī **dubultcirvji** – cērtamie ieroči ar diviem asmeņiem. Galvenās preces, ko ieveda no Rietumiem, bija **sāls**, **bronza** un tās izstrādājumi, **vadmala** (biezs, blīvs vilnas audums), **rotaslietas**, kā arī grezni un dārgi **ieroči** – **šķēpu** smailes, izgatavotas no **damascēta tērauda** (augstvērtīgs tērauds, ko iegūst, savijot dažādas cietības dzelzs sloksnītes vai stieples un ar kalšanu tās sametinot) un izrotātas ar sudraba vai pat zelta ornamentiem, kā arī damascētā tērauda divasmeņu **zobeni** ar grezniem rokturiem. Daļa no šiem ieročiem nākuši no Skandināvijas, bet sastopami arī vācu un franku meistaru darinājumi, par ko liecina dažu zobenu plaknē iestrādātie uzraksti, piemēram ULFBERHT, EEEBHT un tamlīdzīgi, norādot ieroča izgatavotāju (mūsdienās šādus uzrakstus varētu dēvēt par firmas zīmēm). Bieži vien ievesti tikai zobenu asmeņi, bet rokturus gatavojuši vietējie ieročkalji. Bez minētajiem ieročiem ieveda arī skandināvu **kaujas cirvjus** ar platu, vēdekļveidīgu asmeni, kā arī **kaujas vāļu** metāla uzgaļus, **zirglietu rotājumus**, greznus, nereti apsudrabortus **seglu kāpšļus** un jātnieku **piešus**, važiņu **bruņukreklus**, **bruņucepures** un citus karavīra piederumus, to skaitā arī dunču un zobenu makstu

apkalumus (pašas makstis, iespējams, gatavoja galvenokārt vietējie meistari). Jāpiezīmē, ka kāda daļa no Latvijas teritorijā atrastajiem citzemju meistarū darinājumiem varētu būt iegūta nevis no tirgotājiem, bet gan kā kara laupījums sirojumos, kā arī no uzvarētajiem ienaidniekiem.

Palielinoties citzemju preču ievedumam (importam) Latvijas teritorijā, līdztekus palielinājās arī vietējo ražojumu izvedums (eksports). Galvenās eksportpreces bija **dzintars** (no Baltijas jūras piekrastes), **vasks**, **medus**, **mājlopi** un to **ādas**, kā arī **labība**. Samērā ievērojamu vietu izvedamo preču klāstā ieņēma **kažokādu** zvēru ādas, pēc kurām, salīdzinot ar vidējā dzelzs laikmeta posmu, bija ievērojami pieaudzis pieprasījums. Eksportēti arī vietējo amatnieku, galvenokārt **rotkaļu** un **ieročkaļu** darinājumi, īpaši kuršu meistarū kaltie **zobeni**, **kaujas cirvjī** un **šķēpu** smailis. Latvijas teritorijas iedzīvotāju darinātie ieroči un rotaslietas atrasti ne tikai tuvākajās kaimiņzemēs – tagadējā Lietuvā, Krievijā, Igaunijā un Somijā, bet arī Gotlandes salā, Zviedrijā, kā arī citviet. Runājot par vietējo meistarū darinājumiem, kas atrasti citās zemēs, jāņem vērā, ka daļa no tiem, tāpat, kā cittautu izstrādājumi Latvijas teritorijā, varētu būt arī kara laupījums, tomēr šāda varbūtība nemazina mūsu sentēvu amata prasmi.

Aizvien pieaugošais tirdzniecības apjoms Latvijas teritorijā veicināja **sudraba** ievedumu un 10. gadsimta beigās – 11. gadsimta sākumā šis dārgmetāls kļuva ne tikai par prestiža preci, bet arī par noteiktu maiņas tirdzniecības pretvērtību – **naudu**, preci, ar kuru var izteikt jebkuras citas preces vērtību. Tā, piemēram, 11. – 12. gadsimtā Skandināvijā divasmeņu zobena vērtība vidēji bijusi vienlīdzīga ar 125 gramiem sudraba, tāda pati vērtība bijusi arī seglu kāpšļiem, šķēpa smaili varēja iegādāties par 50

gramiem sudraba, bet kaujas nazi – par 3 gramiem². Savukārt Krievzemā zirgs maksājis ap 150 gramus, govs – 80, aita 15, bet cūka ap 10 gramiem sudraba³. Šie skaitļi gan ir visai nosacīti, jo nav zināmas preču cenas tieši Latvijas teritorijā, pietam tās, dažādu apstākļu dēļ, varēja mainīties diezgan plašās robežās, tomēr, balstoties uz rakstiskajiem vēstures avotiem par tirdzniecību Krievzemē, Skandināvijā un citos reģionos, kā arī ņemot vērā, ka starptautiskajā tirdzniecībā sudraba vērtība bijusi noteikta aptuveni vienāda, jāpieņem, ka tāda tā varējusi būt arī mūsu zemē.

Vēlā dzelzs laikmeta sākumā, 9. gadsimta beigās – 11. gadsimtā Latvijas teritorijā ienāca pārsvarā **arābu** sudraba monētas – **dirhemi** (aptuveni 3 gramu sudraba), kas kalti visdažādākajās Vidusāzijas, Mazāzijas, tagadējās Irānas, Irakas un citu Austrumzemju pilsētās. Dirhemu atrašanas vietas Latvijas teritorijā liek secināt, ka sākotnēji tie ar vikingu starpniecību nonākuši Skandināvijā un tikai pēc tam – Kurzemes piekrastes apvidos, bet vēlāk, 10. gadsimtā, tie ievesti jau tieši pa Daugavas ūdensceļu. Ar 11. gadsimtu ievesto arābu dirhemu daudzums sāka mazināties, toties aizvien lielākos apjomos Latvijas teritorijā ieplūda **Rietumeiropas** sudraba monētas, kas lielāko tiesu bija kaltas vācu, kā arī anglosakšu zemēs, kā arī citviet. 11. gadsimtā Latvijas teritorijā sudrabs sāka ienākt arī **kaltu** vai **lietu stienīšu** veidā un ar laiku šādi stienīši, iespējams, kļuva par galveno maksāšanas līdzekli tirdznieciskajos darījumos, - to var secināt no tā, ka no visa kopējā arheoloģiskajos izrakumos atrastā sudraba daudzuma tie veido ievērojamāko daļu. Daudzviet atrastie kaltie sudraba stienīši bijuši saliekti gredzenā vai

2A. Vasks u.c. Latvijas aizvēsture. R., - 1997. 178. lpp.

3A. Radiņš. Ceļojums Latvijas senvēsturē. R., - 1996. 168. lpp.

spirālē, līdzīgi aprocēm, un tiek uzskatīts, ka tirgotāji tos nēsājuši uzmauktus uz rokām, tādējādi atvieglot sudraba pārvadāšanu un glabāšanu. Konstatēts, ka daļa atrasto stienīšu gatavoti vietējās darbnīcās un var uzskatīt, ka šim nolūkam izmantotas ievestās monētas un, domājams, arī rotaslietas un citi sudraba izstrādājumi, iespējams – salauztie vai kā citādāk bojātie. Sākotnēji sudraba stienīšiem bijis dažāds lielums un svars, līdz ar to arī dažāda vērtība, bet paplašinoties tirdznieciskajiem sakariem starp Rietumiem un Austrumiem, konkrētāk – starp Gotlandes tirgotājiem un Krievzemi, īpaši Novgorodu, izveidojās vairāk vai mazāk noteikta vienota sudraba svara sistēma. Tas nozīmē, ka tirdzniecības partneri savstarpējiem norēķiniem izmantoja aptuveni vienu un to pašu svara vienību, kas bijusi vidēji ap 200 gramu sudraba Šādu svara, tātad arī maiņas vērtības lielumu Gotlandē, kā arī citviet Vidus- un Ziemeļeiropā dēvēja par **mārku**, bet Krievzemē – **grivnu**. Šādai vērtībai tad arī atbilda vairums Latvijas teritorijā atrasto stienīšu. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka Baltijas reģionā kā vietējos, tā arī starptautiskajos tirdzniecības darījumos apgrozība bijusi arī cita sudraba vērtības vienība – **ozeriņš** jeb **ozerings**, atbilstošs apmēram 100 gramiem sudraba, tas ir – 0,5 mārķām. Jāpiebilst, ka vārds “ozeriņš” ir latviskots no 13. gadsimta pirmās puses Indriķa hronikas teksta latīņu valodā, kur tas rakstīts kā *oseringos*⁴ (daudzskaitļa datīvā), dažos vēlākos dokumentos vācu valodā – *oseringh*, tomēr nav zināms, kā šo vārdu izrunājuši paši senās Latvijas iedzīvotāji. Tāpat nav zināma tā izcelsme (etimoloģija), kaut arī valodnieki un vēsturnieki to mēģinājuši izskaidrot jau no 18. – 19. gadsimta, minot, ka tā varētu būt sauktas sudraba saktas, vai arī auskari (“ausu riņķi”), tomēr šie skaidrojumi nav tikuši pieņemti, jo maksāšanas

⁴Indriķa hronika. XVI; 4. R., - 1993. 178. lpp.

līdzeklim bija vajadzīga kāda noteikta, nemainīga vērtība, bet saktām vai citām rotaslietām tāda nevarēja būt, jo tās bija visdažādākā lieluma, tātad arī ar atšķirīgu svaru. Jēdziens “auskari” vispār atkrita, jo, vispirms, auskaru svaram jābūt nelielam, lai tos varētu nēsāt, un, otrkārt, Baltijas tautām šādas rotaslietas vispār nebija raksturīgas. Bez šiem minējumiem, kuri mūsdienās jau ir atmesti, pastāv viedoklis, ka ozeriņa nosaukums varētu būt atvasināts no sena baltu vārda “*auss*”, kas apzīmējis jēdzienu “*zelts*” (lietuviešu valodā *ausas*, senprūšu – *ausis*), pie tam šis vārds varējis apzīmēt arī blāvu, gaišu spīdumu. Tādā gadījumā “ozeriņš” varētu nozīmēt vārdkopu “zelta riņķis” vai “mirdzošais riņķis”. Tomēr šajā gadījumā svešzemniekiem tomēr būtu vajadzējis sadzirdēt skaņu “*aus-*”, tātad rakstīt “*ausering*”, bet visos rakstītajos avotos šī vārda pirmā daļa rakstīta kā “*ose-*”. **Šajā sakarībā varētu izvirzīt vēl citu hipotēzi**, kas balstīta uz senu, arhaisku zirga nosaukumu “*ass*” jeb “*oss*”, arī “*ess*”⁵, šāda vārda senāko pastāvēšanu apliecina tas, ka vēl 17.gadsimtā Austrumlatvijā **ķēves** nosaukums bijis “*asa*”, bet augšzemnieku izloksnēs, kas veidojušās no senajām latgaļu un sēļu valodām – “*osa*”. Lietuviešu valodā vēl mūsdienās dažviet ķēves nosaukums ir “*ašva*”, savukārt jau senindiešu (galvenokārt sanskrita) valodā *áśvā* – ķēve, *áśvah* – zirgs. Jāatzīmē, ka jau senindiešu (galvenokārt sanskrita) valodā sastopami jēdzieni „*áśvā*” – „ķēve” un „*áśvah*” – zirgs⁶, līdz ar to var secināt, ka šis vārds ir sastopams jau senajā indoeiropiešu pirmvalodā⁷.

⁵Konstantīns Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. II. 564.lpp.

⁶Konstantīns Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. R., - 1992. 467. – 469. lpp.

⁷Ašva senovēs indū kalba reiškia *kumelē*. Yra užrašyta, kad prūsai kumelių pieną vadina aswinan. Taigi Ašvos vardas yra labai senas lietuviškas žodis, atsineštas iš indoeuropiečių prokalbės. (MAŽEIKIŲ KRAŠTO ENCIKLOPEDIJA - <http://www.mke.lt>)

Līdz ar to varētu pieņemt, ka jēdziens “*ozeriņš*” (senvācu *oseringh*) nozīmē “*zirga riņķis*”, tas ir – sudraba riņķis (aproce) ar noteiktu svaru, kura **vērtība ir viens zirgs**. Ņemot vērā, ka vidējā dzelzs laikmetā zirga vērtība bijusi vidēji apmēram 100 – 150 grami sudraba, un arī kaltie un pēc tam saliektie sudraba stienīši bijuši aptuveni tajā pašā svarā, šāds viedoklis varētu būt lielākā vai mazākā mērā ticams (interesanti atzīmēt, ka reizēm vēl mūsdienu sarunvalodā, runājot par kādu dārgu pirkumu, nereti lieto izteicienu “tas jau tev maksājis zirga naudu!”). Šādam viedoklim par labu runā arī tas apstāklis, ka iepriekšējie skaidrojumi nenorāda ozeriņa tirgus vērtību, kā arī tos var attiecināt uz jebkuru gredzenveida bronzas, sudraba vai zelta rotaslietu. Jāpiebilst, ka senatnē naudas jēdziens, kā arī tās vērtība, tika saistīta ar mājdzīvniekiem. Tā, piemēram, latīņu valodā vārds “*pecū*” latviski nozīmē ‘*lopi*’, savukārt vārds “*pecūnia*” – ‘*nauda*’, savukārt ‘*ēzelis*’ latīņu valodā ir “*asinus*”, kas saistās ar senās Romas naudas vienības nosaukumu “*as*” (ģen. *assis*, pl. *assium*), kas sākotnēji bija līdzvērtīga Romas mārciņai (327, 45 g smagam vara stienītim), vēlākos laikos gan tā bija tikai sīknaudas vienība.

Tā pat arī senās Krievzemes vēstures avotos bez jau pieminētās grivnas (**гривна**), kuras nosaukums, šķietami, esot atvasināts no jēdziena ‘*zirga krēpes*’ – krievu valodā ‘*зрива*’, sastopama arī sīkāka preču vērtības vienība – **kuna**, un šis apzīmējums atvasināts no vārda “*куница*” – ‘*cauna*’, tas ir – kunas vērtība bijusi tāda pati, kā vienas caunādas vērtība un tā, savukārt, atbilstoša 1arābu dirhemam jeb 3 gramiem sudraba.

Šie piemēri rāda, ka senlaikos lietotās naudas vienības bija saistītas ar kādu, plaši pieprasītu, dzīvnieku vārdiem – faktiski bija šo dzīvnieku tirgus vērtības ekvivalents. Līdz ar to pamatoti var secināt, ka senās

Latvijas un pārējās Baltijas reģiona zemēs tirdzniecības darījumos lietoto sudraba stienīšu – **ozeriņu** nosaukums varētu būt atvasināts no senā baltu vārda “**ass**” (“assis”) vai tā paralēlformām „**oss**” (ossis), “**ess**” (essis”), kura vietā tikai vēlāk ieviesies vārds “**zirgs**”.

Sudrabam kļūstot par galveno preces vērtības mēru – naudu – Baltijas zemēs (citviet tas bija noticis jau senāk), vajadzēja noteikt katras atsevišķas preces vērtībai atbilstošu sudraba masas lielumu, tādēļ katra tirgotāja galvenais amata piederums bija nelieli rokas svariņi un dažādas masas atsvariņu komplekts. Svariņus varēja salocīt un, kopā ar atsvariņiem, ērti ievietot pie jostas piestiprinātā ādas maisiņā. Latvijas teritorijā atrastie tirgotāju svariņi izgatavoti no bronzas un daļa no tiem bijuši vietējo meistaru gatavoti. Atsvariņi parasti gatavoti no dzelzs un, lai tos pasargātu no rūsas, pārklāti ar bronzu. Tiem bija mucīņas vai nošķelta konusa forma, un galos iekalti punktiņi, aplīši vai krustiņi, kas apzīmējuši kādu noteiktu masas vienību. Svariņi un atsvariņi atrasti ne tikai tirgotāju, bet arī daudzu bagātāko labiešu, iespējams – pilskungu vai citu augstāko vadošā slāņa pārstāvju apbedījumos, un tie varētu norādīt uz šo cilvēku tiesībā iekasēt tirdzniecības nodevas.

Plaši izvērstā tranzīta, starptautiskā un iekšzemes tirdzniecība veicināja Latvijas teritorijas iedzīvotāju vispārēju labklājības pieaugumu, kā arī ievērojamu sudraba daudzuma uzkrājumu, sevišķi senajos tirdzniecības un administratīvajos centros, kā arī to tuvākajā apkaimē esošajos turīgāko zemkopju ciemos. Par to liecina nevien 10. – 12. gadsimta apbedījumos, īpaši labiešu kapu vietās atrastais bagātīgais rotaslietu un citu sudraba izstrādājumu klāsts, bet arī daudzviet atrastie vērtslietu depozi (zemē noglabātu vērtīgu priekšmetu kopums). Tā, piemēram, pie Salgales Rijnieku mājām (tagadējā Jelgavas rajona Sidrabenes pagastā), ap 10 kilometru no senā administratīvā un

tirdzniecības centra Mežotnes, atklāts 11. gadsimta sākuma sudraba depozīts, kurā bija kā lietie sudraba stienīši, kuru svars aptuveni līdzinājies mārkai, tā arī kaltie, apročveidā saliektie stienīši, pārsvarā atbilstoši ozeriņa svaram. Šis depozīts bijis jau daļēji izpostīts un arheologi ieguvuši tikai 5749 gramus sudraba, bet konstatēts, ka tā sākotnējais svars varējis būt ap 11. kilogramiem. Par sudraba uzkrājumiem Latvijas teritorijā, kā arī citās Baltijas reģiona zemēs liecina arī daži rakstiskie vēstures avoti, kuros minēts, ka 13. gadsimta pirmajos 30. gados vācu iebrucēji tikai Austrumlatvijas un Igaunijas teritorijā vien atņēmuši vietējiem iedzīvotājiem ap 9000 kilogramu sudraba⁸, un nav zināms, cik daudz vērtslietu gadsimtu gaitā no zemes izrakuši sirotāji un dārgumu meklētāji, cik daudz vēl slēpj zemes klēpis.

Vēlais dzelzs laikmets tagadējā Latvijas teritorijā raksturojas ne tikai ar spēcīgo administratīvi politisko un tirdzniecisko centru izveidošanos, senpilsētu rašanos un tirdzniecisko sakaru paplašināšanos, bet arī ar lauksaimnieciskās un amatnieciskās ražošanas – galvenā iedzīvotāju labklājības pamata – tālāku izaugsmi un pilnveidošanos, salīdzinot ar iepriekšējo vēstures posmu.

Uzlabojoties zemkopības darbarīkiem, kļuva iespējams apgūt jaunas lauksaimniecībā izmantojamo zemju platības, tomēr iedzīvotāju skaita ievērojamais pieaugums, kā arī plašie tirdznieciskie sakari prasīja vairāk lauksaimniecības produktu nekā spēja dot līdumu vai divlauku zemkopības sistēma. Tādēļ, lai palielinātu graudaugu un citu lauksaimniecisko ražojumu kopapjomu, zemkopji aizvien vairāk, īpaši blīvāk apdzīvotajos apvidos, sāka pāriet uz **trīslauku** sistēmu, tas ir – vienu daļu tīrumu apsēja ar **ziemājiem** (ziemas rudziem un kviešiem),

⁸ A. Vasks u.c. Latvijas aizvēsture. R., - 1997. 178.lpp.

otru ar **vasarājiem** (miežiem, auzām, vasaras kviešiem, zirņiem, pupām, liniem un citām lauksaimniecības kultūrām), bet trešo daļu atstāja **papuvē**. Tīrumus sāka uzart ar divlemešu **spļarkliem**, kas labāk un dziļāk uzirdināja augsni. Līdz ar trīslauku sistēmas ieviešanos palielinājās **rudzu** īpatsvars pārtikas labības ražošanā, un ar 11. gadsimtu **rudzu maize**, līdztekus jau sen pazīstamajai miežu maizei, kļuva par vienu no galvenajiem pārtikas produktiem, pie tam rudzu maizei bija tā priekšrocība, ka to varēja ilgstoši uzglabāt, tomēr šādu īpašību tā varēja iegūt tikai tādā gadījumā, ja cepšanas procesā tika nodrošināta vienmērīga temperatūra, bet to, savukārt, bija iespējams sasniegt ēku apkurei izmantotajās māla kleķa krāsnīs, kam bija klons un izmūrēta velve. Kā jau zināms, vēlajā dzelzs laikmetā aizvien vairāk šāda tipa krāsnis ieviesās senāko akmens krāvuma krāšņu vietā. Pieaugošais graudu ievākums, kā arī jaunieviešajā maizes cepšanas un citu ēdienu gatavošanas tehnoloģija prasīja mainīt arī graudu pārstrādes veidu. Līdzšinējā miltu iegūšana ar senajiem darbarīkiem – graudberžiem – vairs nespēja šīs prasības nodrošināt, tādēļ ar 11. gadsimtu Latvijas teritorijā ieviesās jauna graudu pārstrādes tehnika – **rotējošās rokas dzirnas**, kas senās Eiropas antīkajās zemēs bija pazīstamas jau no 4. – 3. gadsimta pirms mūsu ēras. Rokas dzirnas sastāvēja no divām kaltām akmens ripām (**dzirnakmeņiem**), no kurām viena bija nekustīgi nostiprināta uz īpaša **dzirnu galda**, bet otra novietota virs pirmās uz rotājošas ass. Augšējo dzirnakmeni ar koka rokturi – **milnu** grieza viens vai divi cilvēki (atkarībā no dzirnakmeņu lieluma), bet graudus dzirnās bēra pa augšējā akmens centrā izkalto caurumu (aci). Maluma rupjumu varēja regulēt, paceļot augstāk vai nolaižot zemāk rotājošo dzirnakmeni, līdz ar to izmainot atstarpi starp abām dara virsmām. Dzirnakmeņus parasti darināja vietējie akmeņkaļi (dzirkāļi), bet arheoloģiskajos pētījumos

atklāti arī citviet izgatavoti, piemēram – Tērvetes pilskalnā atrasti no vulkāniskās lavas gatavoti dzirnakmeņi. Sākotnēji, iespējams, dzirnas atradušā tieši dzīvojamajās telpās, bet ar laiku malšana notikusi atsevišķā celtņē – **maltuvē**. Maltuves varēja būt piebūvētas pie dzīvojamās ēkas – istabas, vai arī tās bija īpaši šai vajadzībai celtas atsevišķi stāvošas ēkas. Kaut arī malšana bija smags darbs, kas prasīja ievērojamu piepūli, ar to nodarbojās sievietes. Rupjākai graudu pārstrādei, piemēram putrainu izgatavošanai, lietoja **piestas**. Tās izgatavoja no koka kluča, izkaļot tajā konisku iedobi. Piestā iebērtos graudus sasmalcināja (sagrūda) ar koka stampu jeb **piestalu**, kuras galu izveidoja konisku, atbilstošu piestas dobumam. Senākās Latvijas teritorijā atrastās piestas, pareizāk būtu teikt – to atliekas, var attiecināt uz 8. – 9. gadsimtu, bet iespējams, ka tās bijušas pazīstamas Latvijas teritorijas iedzīvotājiem jau senākajos vēstures posmos.

Pilnveidojās ne tikai laukaugu audzēšanas un graudu pārstrādes tehnoloģija, bet arī izaudzētās labības **kulšanas** – graudu ieguves - paņēmieni. Ar 10. gadsimta beigām nopļauto labību pirms kulšanas sāka žāvēt **rijās**. Rija bija atsevišķa, no citām ēkām tālāk stāvoša, guļbaļķu konstrukcijā būvēta vientelpas celtnē, kurā atradās māliem mūrētu laukakmeņu vai blietēta māla kleķa krāsns, kuras kurtuve bija ugunsdrošības dēļ izbūvēta zem grīdas līmeņa izraktā, līdz 1 metru dziļā, bedrē. Rijas telpā, ap 2 metru augstumā uz balsta sijām tika saliktas kārtis – **ārdi** jeb **ārdi koki**, uz kurām sakrāva žāvējamo labību – **seru** (šo darbību sauc par **rijas sēršanu**). Kurinot krāsni, karstie dūmi vienmērīgi izplatījās pa visu rijas telpu ārdi augstumā un sers izžuva līdz tādai pakāpei, ka graudi viegli atdalījās no vārpām. Pēc žāvēšanas sauso labību izklāja uz rijas klona, ko veidoja blietēts māls (taisīja **klājienu**) un kūla ar **spriguliem**, kas sastāvēja no kāta, kura garums bija piemērots kūlēja

augumam, un apaļas vai šķautnainas koka vāles, piestiprinātas pie kāta ar izturīgu auklu vai ādas siksnu. Atsevišķos gadījumos, ja vajadzēja izkult nelielu daudzumu labības, lietoja arī senākās vienkāršās kuļamās vāles. Pēc kulšanas graudi vētīti (vēja pūsmā atdalītas pelavas no graudiem) – vai nu ar platām **liekšķerēm** metot tos gaisā, pie kam vējš pelavas aizpūta tālāk, vai arī sijājot ar īpašiem lieliem sietiem – **kretuļiem**). Rijās žāvētas labības graudus bija iespējams ilgstoši uzglabāt, jo tie bija ne tikai izkaltēti, bet, varētu teikt, arī iekonservēti, jo malkas dūmu sastāvā ietilpst īpašas konservējošas vielas (jāpiebilst, ka ilgstošai glabāšanai paredzēto gaļu vai zivis arī žāvē un kūpina dūmos). Labības žāvēšana rijās deva iespēju veidot lielākus graudu krājumus, kas nodrošināja cilvēkus ar pārtiku neražas gados, palīdzēja pilskalnu iedzīvotājiem izturēt ilgstošus ienaidnieku aplenkumus, kā arī sekmēja labības tirdzniecību. Zināma daļa labības graudu atradās katra zemkopja sētā, bet lielākie uzkrājumi bija sakopoti pilskalnās. Tā, piemēram, Tērvetes pilskalnā arheoloģiskajos izrakumos atklātas labības noliktavas atliekas ar rudzu, kviešu, miežu un zirņu graudu slāni. Aprēķināts, ka šeit glabājušās apmēram 18 tonnas graudu. Zemkopji graudus uzglabāja īpašās bedrēs, kā arī **klētīs** – saimniecības ēkās, kas bija paredzētas galvenokārt pārtikas produktiem, kā arī tekstilmateriālu un apģērbu glabāšanai. Klētis būvēja uz augstiem akmens pamatiem, veidojot vaļēju pagrīdi, kas nodrošināja telpas ventilāciju, kā arī pasargāja produktus un tekstilijas no grauzējiem.

Pieaugot tīrumu zemkopības īpatsvaram lauksaimnieciskajā ražošanā, palielinājās arī vajadzība pēc organiskā mēslojuma – kūtsmēsliem augšnes ražīguma uzlabošanai, līdz ar to tika sekmēta straujāka lopkopības attīstība. Mājlopu skaita palielināšanās, savukārt, vairoja šo dzīvnieku gaļas īpatsvaru cilvēku uzturā, vienlaikus vēl vairāk, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, samazinājās medījumu

izmantošanu pārtikas vajadzībām. Latvijas teritorijā uzturā visvairāk lietota cūkgaļa, tomēr tās izmantošana dažādos apvidos bijusi atšķirīga, piemēram, Asotes pilskalnā konstatētie cūku kauli pārsnieguši liellopu kaulu skaitu 5,5 reizes, bet Daugmales pilskalnā – 1,5 reizes⁹. Sīklopu – aitu un kazu gaļa uzturā izmantota apmēram tādā pašā daudzumā, kā liellopu, bet ievērojami samazinājās zirgu gaļas patēriņš, jo vēl vairāk kā senāk bija palielinājusies šī dzīvnieka nozīme saimnieciskajā un militārajā darbībā. Bez gaļas cilvēku uzturā aizvien lielākā mērā izmantots piens un piena produkti. Pilnveidojās mājlopu ādu apstrādes tehnoloģija un no tām darināja apģērbus, apavus, zirglietas, karavīru aprīkojuma piederumus un citus priekšmetus, bet aitu vilnu tāpat, kā līdz šim, lietoja apģērbu un adījumu darināšanai, bet arī šo darba procesu tehnoloģija bija uzlabojusies. Par lopkopības kā lauksaimnieciskās ražošanas nozares ievērojamo nozīmi netieši liecina tas fakts, ka mājlopi bijuši viens no sirotāju laupījumu objektiem.

Kā jau minēts, **medijumu** īpatsvars cilvēku uzturā aizvien vairāk samazinājās, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, bet tajā pašā laikā ievērojami pieauga kažokzvēru medību nozīme, jo, nostiprinoties feodālajai sistēmai, augošais dižciltīgo slānis, kā arī bagātākie pilsētnieki kā Rietumos. Tā Austrumos, aizvien vairāk pieprasīja kažokādu izstrādājumus kā sava prestiža atribūtus, līdz ar to tās kļuva par vienu no galvenajām tirdzniecības precēm. Runājot par **zvejniecību** jāpiebilst, ka tā vēl aizvien bija ja ne vienīgais, tad tomēr galvenais iztikas avots mazauglīgajos un neauglīgajos jūras piekrastes apvidos, kā arī atsevišķās vietās pie lielākajām upēm un ezeriem, – maizes labību un citus pārtikas produktus, kā arī daļēji sadzīvei nepieciešamos priekšmetus zvejnieku

⁹Latvijas PSR arheoloģija. R., – 1974. 248. lpp.

ciemu iedzīvotāji iemainīja pret zivīm no zemkopjiem, bez tam kaltētas zivis varējušas būt arī tirdzniecības preces, tādēļ zvejnieki sāka nošķirties no zemkopjiem kā atsevišķs sociālais slānis.

Par īpaši nozīmīgu saimnieciskās ražošanas palīgnozari vēlajā dzelzs laikmetā kļuva **dravniecība**, jo, izplatoties kristīgajai ticībai, ievērojami pieauga pieprasījums pēc **vaska**, no kā tika izgatavotas sveces reliģisko rituālu vajadzībām. Vaska sveces lietoja arī telpu apgaismošanai, jo tās dega ar vienmērīgāku un spožāku liesmu, mazāk kvēpa un bija aromātiskākas nekā tauku sveces, tomēr šos apgaismes līdzekļus varēja atļauties tikai dižciltīgie un citi turīgākie cilvēki, jo vasks bija samērā dārga prece,- par to netieši liecina latviešu folkloras materiāli, īpaši tautasdziesmas, kurās vasku bieži vien salīdzina ar sudrabu vai zeltu. Arī medus kā saldviela un ārstnieciskais līdzeklis bija kļuvis par pieprasītu tirgus preci. Līdztekus dravniecības apjoma pieaugumam pilnveidojās arī bitenieka darba tehnoloģija: uzlabojās dzeiņa konstrukcija, dažādojās bišu ligzdu dobumu izveidošanas (doru dēšanas) darba rīki – dažādu izmēru kalti, cērtes (īpašas formas kapļi koka izdobšanai), cirvji, grebļi, svārpsti un citi. Lai izdobtie koki spēcīgākā vējā netiktu nolauzti, tiem nocirta (nolīdzināja) galotnes. Kaut arī meži, atšķirībā no zemkopju tīrumiem, bija visa kāda noteikta rajona iedzīvotāju kopīpašumā, bišu koki piederēja tām saimēm, kuras tos bija ierīkojuši, tādēļ īpaši dēlīši, kas sedza dores dobumu, tika apzīmēti ar ornamentāliem rakstiem – sava veida **īpašuma zīmēm**, kas katrai saimei bija atšķirīgas. Īpašuma tiesības uz biškokiem sargāja uz paražu tiesībām balstīti vietējie likumi.

Līdztekus minētajām saimniecības nozarēm 10. – 12. gadsimtā turpināja attīstīties un pilnveidoties arī **amatniecība**, notika atsevišķu amatu tālāka specializācija, meistaru darbs kļuva daudzveidīgāks. Līdz ar amatnieciskās ražošanas paplašināšanos, pieauga tās nozīme kā vietējā

saimniecībā, tā arī tirdzniecībā,- daudzi Latvijas teritorijā darināti amatnieku izstrādājumi aizvien vairāk tika pieprasīti arī citās zemēs.

Kā svarīgākā amatniecības nozare mināma metālapstrāde, galvenokārt dzelzs izstrādājumu ražošana, ko veicināja aizvien plašākā vietējās dzelzs rudas izmantošana un dzelzs ieguves tehnoloģijas pilnveidošanās. Tagadējā Latvijas teritorijā zināmas ap vismaz 200 purva rūdas (blīvā limonīta) atradnes, kuras samērā vienmērīgi izvietojušās visos novados, tādēļ arī dzelzs ieguves krāsnis sastopamas samērā bieži daudzos izpētītajos pilskalnos, senpilsētās un lielākajos ciemos latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu un līvu apdzīvotajās teritorijās, bet kalēju darbnīcas (kalves) bijušas, iespējams, gandrīz vai katrā lielākajā apdzīvotajā vietā. Salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, vēlajā dzelzs laikmetā ievērojami pieauga dažādu šķirņu dzelzs un tērauda ieguves prasme, paaugstinājās izstrādājumu kvalitāti. Kalēji bija apguvuši visdažādākos metālapstrādes paņēmienus – karsto (termisko) un auksto kalšanu, rūdīšanu, cementēšanu (īpašs tehnoloģisks process, kura gaitā tērauda izstrādājumam tiek radīts ciets, mazdilstošs ārējais slānis, bet iekšējais slānis paliek mīkstāks, elastīgāks par ārējo, pretēji rūdīšanai, kuras rezultātā cietību iegūst viss izstrādājums kopumā), kā arī dažādu dzelzs un tērauda šķirņu metināšanu. Pilnveidojās arī krāsaino metālu – vara, bronzas, alvas, svina, kā arī sudraba un zelta apstrādes paņēmieni. Šos metālus, kas tika ievesti no citām zemēm, pārsvarā izmantoja rotaslietu darināšanai, bet lietoja arī dažādu citu priekšmetu, galvenokārt ieroču, zirglietu un apģērba piederumu izgreznošanai. Izstrādājumus no krāsainajiem metāliem veidoja, tāpat kā senāk, liešanas tehnikā, tomēr aizvien vairāk liešana kļuva tikai par palīgoperāciju, bet par galveno izstrādājumu darināšanas veidu kļuva kalšana, šim nolūkam kā sagataves izmantojot lietus metāla stienīšus. Latvijas teritorijā šādi, galvenokārt

bronzas, stienīši atrasti vairākās vietās lielākā vai mazākā skaitā. Lielākais līdz šim zināmais bronzas stienīšu depozīts, kuru var attiecināt uz vēlo dzelzs laikmetu, atrasts tagadējā Madonas rajona Indrānu pagastā, Lubānas pilsētas apkaimē (pie Ērgļu mājām). Šajā depozītā bijuši apmēram 100 bronzas stienīši, ap 40 centimetru garumā, un to svars svārstījies no 200 līdz 300 gramiem. Šāda izmēra un svara bronzas stienīši atklāti arī citviet kā Latvijas teritorijā, tā arī Krievijā, Skandināvijā, Vācijā un citur, kas norāda uz šāda veida bronzas sagatavju izplatību 10. – 12. gadsimtā Eiropas reģionā. Rotaslietu, kā arī dažādu izstrādājumu darināšanai aizvien vairāk sāka izmantot arī dažāda resnuma un šķērsgriezuma **stieples**, - apaļas, trīsstūra vai kvadrātveidīgas. Tas gatavoja vai nu kaļot, izmantojot īpašas laktiņas ar to virsmā ievēidotu, vajadzīgajam stieples resnumam un šķērsgriezumam atbilstošu rievu, vai arī velkot (stiepjot, - no kā vārds “stieple”) metāla sagatavi caur speciālu dzelzs plāksni – kalibru, kurā izveidoti dažāda izmēra konisku urbumi. Sagatavi vispirms vilka caur lielāko kalibra urbumu, tad, tai kļūstot tievākai, secīgi caur mazākajiem, kamēr ieguva vajadzīgā izmēra stiepli. Šādā veidā tika iegūtas ne tikai stieples, bet pat pavisam smalki pavedieni, kurus varēja ieaust vai ievīt audumos. Strauji pilnveidojās **apsudrabošanas** tehnika – mazvērtīgāka metāla pārklāšana ar plānu sudraba kārtiņu. Apsudrabošanu veica galvenokārt ar **platēšanas** (arī plaķēšanas) paņēmieni, - plānas sudraba plāksnītes sametināja ar pamatmetālu, tos sakarsējot līdz zināmai temperatūrai un pēc tam kaļot ar īpašiem veserīšiem, līdz abi metāli cieši sametinājās. Ir pamats domāt, ka vietējie meistari atsevišķus priekšmetus arī **apzeltīja**. Apsudrabetās (arī apzeltītās) rotas bija ievērojami lētākas par viengabala dārgmetāla izstrādājumiem, tādēļ pieejamākas plašākiem iedzīvotāju slāņiem. Mazāk turīgie apģērbu rotāšanai varēja izmantot dažādus svina vai alvas

darinājumus, kas nedaudz atgādināja sudrabu. Atsevišķus dzelzs un vara izstrādājumus reizēm arī **alvoja**,- sakarsētus priekšmetus pārklāja ar izkausētu alvu. Šādu tehnoloģiju dažos gadījumos lietoja arī apsudrabošanas procesā. Metālapstrādes meistari bija apguvuši arī **inkrustācijas** prasmi: pamatmetāla, galvenokārt dzelzs vai tērauda izstrādājumu virsmā kā rotājošie elementi tika iestrādātas dažādas konfigurācijas krāsainā metāla vai dārgmetāla plāksnītes, tādejādi veidojot ornamentālus rakstus. Inkrustācijas tehnikā izrotāja galvenokārt ieročus un zirglietas. Pārsvarā metāla izstrādājumu virsmā ornamentus iestrādāja ar īpašiem cirtniem un punktsitņiem, veidojot dažādas svītriņu un punktu kombinācijas – rakstus, bet bija pazīstama arī **gravēšanas** tehnika.

Vēlajā dzelzs laikmetā, paplašinoties iekšzemes un starptautiskajiem sakariem, sāka izzust atsevišķo novadu īpatnības ieroču, darbarīku un citu metāla priekšmetu darināšanā, un tie visā Latvijas teritorijā kļuva vienveidīgāki, to forma, īpaši ieročiem, tuvinājās visai Ziemeļeiropai raksturīgajām formām. Jāpiezīmē, ka reizēm vietējie meistari atsevišķus izstrādājumus, galvenokārt ieročus, izgatavoja pilnīgi līdzīgus cittautu, pārsvarā skandināvu, darinājumiem, un tos var atšķirt no oriģināliem tikai ar rūpīgu izpēti. Interesanti atzīmēt, ka šajā laikā parādījās arī Rietumeiropas sudraba monētu atdarinājumi, kas bija kalti no apsudrabota vara plāksnītēm. Šādiem monētu atdarinājumiem gan bija visai attāla līdzība ar oriģināliem,- attēli uz tām veidoti ļoti primitīvi, uzraksti vai nu vispār nebija, vai arī rakstu zīmes tikai nosacīti līdzinājušās burtiem. Gandrīz visiem monētu atdarinājumiem bija izurbti caurumiņi, vai arī piekniedētas apsudrabotas cilpiņas, kas ļauj domāt, ka šie veidojumi bijuši gatavoti kā rotaslietu – kaklarotu, piekariņu un citu – elementi, bet nav paredzēti, lai tos izmantotu kā naudu. Kaut arī citās

zemēs, galvenokārt tagadējā Polijā un Zviedrijā, tāpat sastopami 11. – 12. gadsimta Rietumeiropas monētu atdarinājumi, tomēr neviens no tiem nav līdzīgs Latvijas teritorijā atrastajiem, tādēļ var uzskatīt, ka tie visi ir vietējo meistaru darinājumi, pie tam, ņemot vērā šo izstrādājumu atrašanas vietas, kas koncentrējas galvenokārt ap Daugmales pilskalnu, var secināt, ka tieši šeit tikuši gatavoti pirmie monētu atdarinājumi, un no Daugmales meistariem šo prasmi varētu būt pārņēmuši arī dažu citu novadu rotkaļi. Iespējams, ka monētu atdarināšanu veicināja Rietumeiropas sudraba monētu ieplūduma samazināšanās, jo ap 11. gadsimta otro pusi tirdzniecība aizvien vairāk tika lietoti sudraba stienīši, bet vietējais pieprasījums pēc rotaslietām, kas gatavotas no monētām, joprojām bijis samērā liels. Vēl, runājot par citzemju izstrādājumu atdarinājumiem, jāpiebilst, ka Latvijas teritorijā atrasti ne tikai jau minētie vietējo meistaru darinājumi – ieroči un monētas, bet arī citi, piemēram saktas, sprādzes, jostu un zirglietu apkalumi un tamlīdzīgi, pie tam šos atdarinājumus tāpat, kā ieročus, grūti atšķirt no oriģināliem, vismaz vairumā gadījumu.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā par atsevišķu amatniecības nozari sāka kļūt arī keramikas izstrādājumu gatavošana – **podniecība**. Tās attīstību veicināja īpašas māla trauku darināšanas ierīces – **podnieka ripas** ieviešanās 10. gadsimta otrajā pusē. Šī ierīce, kas bija pazīstama Seno Austrumu zemēs jau no 4. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras, sastāvēja no statīva vai galda, virs kura atradās uz vertikālas rotājošas ass nostiprināta darba virsma – koka ripa, kuru podnieks ar vienu roku grieza, ar otru veidoja no māla masas vajadzīgās formas trauku. Laika gaitā podnieka ripas konstrukcija pilnveidojās: ass apakšējā galā piestiprināja palielu riteni, kuru meistars grieza ar kājām, tādējādi trauka veidošanai varēja izmantot abas rokas, līdz ar to darbs veicās ātrāk un izstrādājumi

bija kvalitatīvāki. Latvijas teritorijā vēlā dzelzs laikmeta podnieku ripas vai, vismaz, kādas to atliekas nav saglabājušās, tādēļ nav iespējams noteikt, kāda tipa ierīces toreiz lietojuši vietējie keramiķi, tomēr, ņemot vērā to pirmatnējās izcelsmes senumu, varētu pieņemt, ka tās jau bijušas kājām darbināmas. Jaunā māla trauku izgatavošanas metode prasīja izmainīt arī līdzšinējo tehnoloģiju. Senāk māla masu sagatavoja, piejaucot tai parupjus zvirgzdus vai granti, un traukus veidoja vai nu no vienas māla pikas, vai arī salipinot vienu virs otras māla sloksnes, izstrādājumu pēc tam nogludinot. Šādi trauki bija samērā rupji, biezām (8 – 15 mm) sienām, un to apdedzināšanai pietika ar 700° – 900° C temperatūru, kādu varēja sasniegt parastajos pavidos. Ripas keramikai bija nepieciešama smalkāka izejmateriāla struktūra, tādēļ māla masai piejauca smiltis, līdz ar to traukus varēja izgatavot gludākus, plānākām sienām, bet, lai šādi plānsienu izstrādājumi būtu izturīgi, to apdedzināšanai bija nepieciešama augstāka temperatūra, vismaz līdz 1000° C, tādēļ tika radītas speciālas **apdedzināšanas krāsni**. Šādu krāšņu atliekas atklātas Asotes un Daugmales pilskalnās. To diametrs bijis ap 1,2 – 1,7 metrus liels, klona biezums – 10 – 25 cm. Krāsns kurtuve atradies zem klona, kurā bijuši izveidoti vairāki palieli caurumi (līdz 7 cm diametrā), pa kuriem krāsnī cirkulējis sakarsētais gaiss. Apdedzināmie izstrādājumi novietoti krāsns iekšienē virs klona.

Ripas keramikas izstrādājumi darināti pārsvarā tirgus vajadzībām, kā arī pēc tieša pasūtījuma, un daudzos gadījumos sastopamas trauku dibenos iespiestas dažādu ģeometrisku formu **īpašuma zīmes**, kas raksturīgas tieši pasūtījuma izstrādājumiem, bet nav sastopamas tiem darinājumiem, kas ražoti masveidā tirgus vajadzībām. Tajā pašā laikā saglabājās arī senākā trauku izgatavošanas tehnoloģija, vienīgi tagad izstrādājumu veidošana notikusi uz vienkārša grozāma paliktņa, kas

atvieglināja simetriskāku formu veidošanu. Bezripas keramika nebija paredzēta tirgum, bet to izmantoja individuāli katras atsevišķas saimes vajadzībām. Ņemot vērā samērā vienkāršo bezripas keramikas izgatavošanas tehnoloģiju, var uzskatīt, ka to uz vietas izgatavoja katrā atsevišķajā ciemā vai zemkopja sētā, tomēr pamatvilcienos saglabājot visa novada raksturīgākās iezīmes trauku formas un rotājumu veidošanā.

Aplūkojamajā vēstures posmā pilnveidojās arī **apgērbu** darināšana un, līdz ar to, audumu izgatavošanai nepieciešamās vilnas un linšķiedras apstrāde un aušanas tehnoloģija. Senāko vienkāršo **vertikālo** aužamo stāvu vietā sāka ieviesties **horizontālie** aužamie stāvi (stelles) ar samērā sarežģītu konstrukciju. Šādos aužamajos stāvos varēja izgatavot visdažādākās struktūras, biezuma un raksta vienkrāsainus un daudzkrāsainus audumus. Pamatā viss apgērbu darināšanas process palika tāpat, kā līdz šim, kā individuāla mājamatniecības nozare, tomēr atsevišķos gadījumos, iespējams, ar to nodarbojušies arī specializējušies amata meistari, kas savu produkciju gatavojuši gan pēc īpaša pasūtījuma, gan tirgum.

Apkopojot visu iepriekšminēto par etniskajām, sabiedriski politiskajām un saimnieciskajām norisēm Latvijas teritorijā, kā arī kaimiņu zemēs vēlajā dzelzs laikmetā, vispirms jāatzīmē, ka šis vēstures posms bijis ievērojams kultūras izaugsmes laiks: strauji attīstījusies amatniecība un tirdzniecība, pilnveidojusies amatniecības izstrādājumu – ieroču, darbarīku, rotaslietu, keramikas un tekstiliju, kā arī lauksaimniecības produkcijas ražošana, paplašinājušies starptautiskie sakari, un, tā visa rezultātā, ievērojami pieaugusi iedzīvotāju labklājība.

Runājot par etniskajiem un sabiedriski politiskajiem procesiem jāpiezīmē, ka, kā jau minēts, laikā no 10. gadsimta līdz 12. gadsimta beigām turpinājās Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu, kā arī Baltijas somu

cilšu un atsevišķo etnisko grupu konsolidācija (saliedēšanās) un izveidojās baltu cilmes kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu, kā arī Baltijas somu cilmes līvu tautības ar samērā noteiktām teritoriālām robežām, kas pamatvilcienos atbilst vēl mūsdienās pastāvošo etnogrāfisko novadu robežām, tomēr turpmākās vēsturiskās norises, kas sākās 12. gadsimta pēdējos gados – 13. gadsimtā, uzsāktu konsolidācijas procesu pārtrauca uz ilgu laiku, nedodot iespēju Latvijas teritorijā izveidoties vienotai tautai ar vienotu valsts organizāciju,- nepaspēja pat atsevišķās tautības izveidot savas valstis,- tādas politiski teritoriālās pārvaldes organizācijas, kas aptvertu visu konkrētās tautības apdzīvoto teritoriju. Tajā pašā laikā svarīgi atzīmēt, ka visā vēstriskās attīstības gaitā baltu, tātad arī Latvijas teritorijas iedzīvotāju sabiedriskā un sociālā struktūra, kas mantota jau no indoeiropiešu pirmdzimtenes laikiem, bija analoga (līdzīga) pārējo indoeiropiešu tautu - grieķu, ģermāņu, skandināvu un citu – sabiedriskajai iekārtai un sociālajai struktūrai, un neviena zinātnes nozare, kas saistīta ar kādas tautas vēstures izpēti,- ne arheoloģija, ne salīdzināmā valodniecība, un salīdzināmā mitoloģija, ne arī kāda cita, nedod nekādu liecību par iespējamām novirzēm vai atpolicību baltu tautu veidošanās procesā salīdzinot ar citām indoeiropiskajām Eiropas tautām. Tādēļ arī par aplamiem, nepieņemamiem, jāuzskata vairāku agrāko laiku vēsturnieku viedokļi, ka līdz pat 13. gadsimtam Lietuvas un Latvijas tautas it kā dzīvojušas lielākās vai mazākās kopienās bez centralizētas administratīvās struktūras, bez valdniekiem, bez likumiem, ar vārdu sakot – bijuši “nekulturāli barbari”. Nav pieņemami arī marksistiskā “vēsturiskā materiālisma” noteiktais sabiedrības attīstības modelis, pēc kura vadoties, padomju (un ne tikai padomju) vēsturnieki secinājuši, ka baltu tautas līdz pat 9. – 12. gadsimtam dzīvojušas tā sauktajā “pirmatnējās kopienas” iekārtā, no kuras vēlā dzelzs laikmeta periodā

pārgājušas uz “šķiru sabiedrību” sabiedrību un, līdz ar to, nemitīgo “šķiru cīņu starp mantīgajiem un nemantīgajiem. Gluži tāpat atmetami arī dažu nacionālo vēsturnieku uzskati par Latvijas senvēstures posmu, kurā pastāvējis ideālas, harmoniskas sabiedrības modelis bez kādām materiālām un sociālām problēmām, pastāvējušas saimnieciski un militāri spēcīgas valstis ar gudriem, saprātīgiem karaļiem. Šādi viedokļi un teorijas jau savā būtībā ir krasā pretrunā ar tām ziņām, lietišķajiem un cita veida pierādījumiem, ko sniedz iepriekšminētās, kā arī citas zinātņu nozares. Līdz ar to par maldīgu uzskatāms arī samērā plaši izplatītais viedoklis, ka 12. gadsimta pēdējos gados – 13. gadsimtā, sākoties jaunam Latvijas vēstures posmam – viduslaikiem, ko ievadīja Rietumeiropas katoļu baznīcas organizētie, feodālā slāņa īstenotie un tirgotāju atbalstītie krusta kari pret Baltijas tautām kristīgas ticības ieviešanas aizsegā, būtu sācies pilnīgi jauns posms baltu un Baltijas somu tautu kultūras attīstībā, saimnieciskajā un pārvaldes sistēmā. Patiesībā kā saimnieciskās, tā sabiedriskās un administratīvās sistēmas nevis veidojās no jauna, bet gan turpināja tālāku attīstību, mainījās vienīgi politiskie spēki,- pareizāk būtu teikt, ka politiskā vara Latvijas un Igaunijas teritorijās ar 13. gadsimtu pārgāja no vietējās aristokrātijas rokām svešzemju aristokrātu pārziņā, savukārt Lietuvā pāreju uz viduslaikiem, tas ir – feodālajām sabiedriski politiskajām attiecībām, īstenoja pašu Lietuvas tautu politiskie spēki. Tas pierāda, ka arī tagadējā Latvijā un Igaunijā vienotas valstis būtu varējušas izveidoties patstāvīgi, bez svešzemnieku iejaukšanās.

Dzelzs laikmeta pēdējais posms – vēlais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā aptver laika periodu no 9. līdz 12. gadsimtam, lai gan krasas robežas starp šo un iepriekšējo vēsturisko laikmetu nevar novilkt, jo daudzi sabiedriski politiskie un ekonomiskie procesi, kas bija sākušies vidējā dzelzs laikmetā, bez kāda starpposma turpināja darboties un attīstīties arī šajā laikā, tomēr norisēja arī daudzi tādi procesi, kas to atšķīra no iepriekšējā vēsturiskā laikmeta, tādēļ tas tiek izdalīts kā atsevišķs vēstures posms, kaut gan dažu autoru darbos vidējais un vēlais dzelzs laikmets tiek uzskatīts kā viens veselums. Šajā laikā kā Latvijas teritorijā, tā arī pārējā Eiropas reģionā notika nozīmīgas pārmaiņas kā ekonomiskajā, sabiedriski politiskajā, tā arī etniskajā attīstībā, un bija saistītas ar agro feodālo valstu veidošanās procesu. Dažviet laika posms līdz 11. gadsimtam tiek dēvēts arī par “vikingu laikmetu”, jo šajā laikā turpinājās jau pieminētie, iepriekšējos gadsimtos sākušies skandināvu jūrasbraucēju sirojumi gandrīz vai visos Eiropas nostūros, aktīva līdzdalība jaunu valstu dibināšanā, kā arī eiropiešiem līdz tam nezināmu zemju atklāšana un kolonizēšana. Vēlais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā nozīmīgs arī ar to, ka šajā laikā aizvien vairāk parādās rakstiskas ziņas par mūsu zemes senajiem novadiem un to iedzīvotājiem, ekonomiskajiem un sabiedriski politiskajiem sakariem, kā arī militārajiem konfliktiem. Pie šādiem rakstiskajiem vēstures avotiem pieskaitāmas jau iepriekšminētās pierakstītās skandināvu sāgas, kas gan bieži vien vēl ir teiksmainas, mazticamas. Daudz pilnīgākas ziņas sniedz Ziemeļeiropas, Krievzemes un vācu garīdznieku, kā arī vācu bruņinieku sacerējumi, apraksti un hronikas (šeit īpaši atzīmējamas **Livonijas** jeb **Indriķa hronika** un **Vecākā Atskaņu hronika**, kuras, pamatā apskatot 13. gadsimta norises Latvijas un Igaunijas teritorijās, retrospektīvi vēsta arī par agrākajiem gadsimtiem). Šeit gan jāpiebilst, ka minētie apraksti un

hronikas sarakstītas ļoti vienpusīgi, to sabiedrības slāņu, pie kuriem piederējis autors, interesēs. Pie rakstiskajiem vēstures avotiem var pieskaitīt arī tā sauktos “**rūnakmeņus**”,- skandināvuzemēs, īpaši Gotlandes salā un Zviedrijā sastopamos piemiņas akmeņus, kas tikuši uzcelti par godu kādam konungam, vikingam vai tirgotājam. Šajos akmeņos iecirstās senskandināvu rakstu zīmes - **rūnas** īsumā vēsta par mirušā personību, kā arī par svarīgākajiem notikumiem viņa dzīvē, un bieži vien šajos lakoniskajos uzrakstos sastopamas ziņas vai netiešas norādes par kādu senās Latvijas novadu un tā iedzīvotājiem. Visi šie, vairāk vai mazāk ticamie rakstiskie vēstures avoti ievērojami papildina tās ziņas, kuras sniedz arheoloģiskie, kā arī etnogrāfiskie un folkloras pētījumi.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā vērojams ievērojams iedzīvotāju skaita pieaugums, ko veicinājuši galvenokārt ekonomisko apstākļu uzlabošanās un ar to saistītais dabiskais pieaugums (cilvēku dzimstība pārsniedz mirstību), kā arī, iespējams, slāvu ekspansijas izraisītā austrumbaltu migrācija. Ievērojamais, varbūt pat vairākkārtīgais iedzīvotāju skaita pieaugums sekmēja vēl neapdzīvoto vai mazapdzīvoto teritoriju apgūšanu un, atsevišķos gadījumos, Baltijas somu izspiešanu no viņu līdzšinējām dzīvesvietām, vai arī šī etnosa atsevišķu indivīdu, kā arī lielāku grupu asimilāciju – iekļaušanos baltiskajās sabiedriskajās struktūrās, pakāpeniski zaudējot savas etniskās īpatnības, tas ir – norisēja daļēja Baltijas somu baltizācija. Tomēr jāatzīmē, ka šis process ietekmēja arī baltus,- aizvien vairāk kā iepriekšējos gadsimtos to valodās ieviesās somugru valodas elementi, kas vēl mūsdienās samanāmi gan literārajā latviešu valodā, gan, vēl lielākā mērā, atsevišķo Latvijas novadu dialektos un izloksnēs. Tas pats sakāms arī par dažiem sadzīves un kultūras elementiem. Tajā pašā laikā turpināja norisēt arī pretējs process,- Baltijas

somi, tagadējā Latvijas teritorijā dzīvojošie līvi un Igaunijas iedzīvotāji, mazākā mērā somi, pārņēma daudzus baltiskos valodas un kultūras elementus. Tas pats sakāms arī par austrumslāviem – tagadējiem krieviem, ukraiņiem un baltkrieviem: asimilējot atsevišķās baltu etniskās grupas tie vienlaicīgi piesavinājās daļējas baltu kultūras iezīmes. Šie procesi gan, kā jau zināms, nenorisēja tikai vēlajā dzelzs laikmetā, bet bija sākušies jau senākajos vēstures posmos.

Visu šo minēto procesu rezultātā mainījās etnisko grupu apdzīvotības robežas, turpinājās etniskā konsolidācija (saliedēšanās), no cilšu apvienībām izveidojās **tautības**, sākās valstisko veidojumu attīstība, kas raksturojās ar **mantojamas** politiskās, ekonomiskās un tiesiskās varas koncentrēšanos atsevišķu spēcīgāko labiešu dzimtu rokās, tomēr neviens no šiem valstiskajiem veidojumiem jeb **pirmvalstīm** līdz vēlā dzelzs laikmeta beigām vēl neaptvēra visu kādas tautības apdzīvotu teritoriju, kaut gan dažviet vairākas šādas pirmvalstis jeb “zemes” lielākā vai mazākā mērā pakļāvās vienam valdniekam (lielkungam, lietuviešu *dižkunigaitim*). Runājot par tautībām, kuras izveidojās tagadējā Latvijas teritorijā, jāpievēršas arī pārējiem baltu apdzīvotajiem reģioniem, kā arī tām pieguļošajām kaimiņu zemēm, jo, kā zināms, ikvienas tautas vēsture, norises sabiedriski politiskajā, ekonomiskajā un kultūras jomā vienmēr ir atradušās un atrodas ciešā savstarpējā kopsakarībā un mijiedarbībā ar citām, īpaši tuvākajām kaimiņtautām.

Slāvu ekspansijas, kas sākās ap 6.gadsimtu, rezultātā baltu apdzīvotā teritorija bija ievērojami samazinājusies, un vēlā dzelzs laikmeta periodā balti dzīvoja vairs tikai tagadējā Latvijā (nedaudz arī vēl Krievijas un Baltkrievijas zemēs) Lietuvā, Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apgabalā, kā arī daļēji Polijas teritorijā līdz Vislas upes lejtecei. No Vislas līdz Nemunai atradās **prūšu** apdzīvotie apgabali, kas dalījās vairākos

novados: Skalva, Nadrava, Semba, Nātanga, Bārta, Vārme, Pagude, Pamede un Sasna. Daži autori pie prūšu zemēm pieskaita arī Lubvu un Kulmu, kuras šajā laika posmā bijušas jau manāmi pārslāvotas, kā arī Galindu (galindas novadu apdzīvojuši rietumgalindi, bet austrumgalindi, kas iepriekšējos vēsturiskajos laikmetos dzīvojuši tagadējā Krievijas teritorijā, aptuveni Maskavas apgabalā, šajā laikā atradušies pilnīgā senkrievu ielenkumā un, būdami atrauti no pārējām baltu teritorijām, jau gandrīz iznīcināti vai asimilēti. Apgabalā starp Nemunas vidusteci un Pergeles upes augšteces baseiniem dzīvoja sudāvi-jātvingi, kurus daži autori pieskaita prūšiem, bet citi tos uzskata par atsevišķu etnosu. Jāatzīmē, ka etnonīms “prūši” rakstiskajos vēstures avotos parādījies sākot ar 9. gadsimtu,- pirmo reizi tas konstatēts tā dēvētā Bavārijas Ģeogrāfa darbā *Descriptio* (latīņu valodā “Apraksts”), tomēr tajā pašā gadsimtā vēl sastopams arī senākais rietumbaltu apzīmējums “aisti” (austrumnieki). Tuvākas ziņas par prūšiem sniedz spāņu ceļotājs Ibrahims ibn Jakubs (ap 965. gadu), uzsverot viņu drosmi karagaitās. 10. gadsimtā etnonīms “prūši” sastopams arī Romas katoļu baznīcas dokumentos, bet 11. gadsimtā katoļu garīdznieka Brēmenes Ādama sarakstītajā Brēmenes baznīcas vēsturē (1072. – 1076.) minēts, ka prūši esot “viscilvēcīgākie cilvēki” (latīņu valodā *homines humanissimi*), jo palīdzot visiem, kam jūrā draud briesmas kā vētras laikā, tā arī no jūraslaupītājiem. Jāatzīmē, ka šis autors savos darbos pirmo reizi lieto **Baltijas jūras** tagadējo nosaukumu (latīņu valodā *Mare Balticum*). Iespējams, ka etnonīms “prūši”, tāpat, kā senākais “aisti”, sākotnēji attiecināts tikai uz Sembas pussalas iedzīvotājiem, jo minētais Brēmenes Ādams raksta, ka šo novadu apdzīvojuši “*Sembi vel Pruzzi*” (sembi jeb prūši). Uzskata, ka sembi, kā spēcīgākā baltu etniskā grupa, 11 gadsimtā pievienojuši savai teritorijai vispirms Nātangu, Vēlāk arī Nadravu, Bārtu un Pamedi, kā arī

citas rietumbaltu zemes, bet pastāv arī atšķirīgi viedokļi, piemēram, uzskats, ka sembi vēl 13. gadsimtā bijuši atsevišķa etniskā vienība, kā arī citas domas. Rietumos no prūšu zemēm, Baltijas jūras piekrastes apgabalos starp Vislu un Oderu dzīvojuši rietumslāvu etniskā grupa **pomori** jeb, kā tos tagad dēvē – Pomožes slāvi, bet prūšu kaimiņi dienvidos bijuši **poļi**, austrumos - **sudāvi-jātvingi**, kas apdzīvojuši tagadējās Lietuvas dienvidaustrumu daļu, kā arī Grodņas apgabalu Baltkrievijā.

Lietuvas teritoriju pamatā apdzīvojušas divas baltu etniskās grupas: **žemaiši** dienvidrietumos un Viduslietuvā, un **augštaiši** – Lietuvas austrumdaļā. Vairāki autori bez šīm divām etniskajām grupām izdala arī trešo – **lietuviešus** jeb **lietuvjus**, kas dzīvojuši uz austrumiem un dienvidaustrumiem no augštaišu apgabaliem, citi lietuviešus identificē tieši ar augštaišiem. Vēlākos gadsimtos no šiem etnosiem izveidojās vienota lietuviešu tautība (saukta arī par lietuvjiem vai leišiem).

Latvijas teritorijas rietumdaļā dzīvoja **kurši** jeb **kūri**, Viduslatvijā, Lielupes baseinā – **zemgaļi**, austrumos no zemgaļiem Daugavas kreisajā krastā – **sēļi**, bet Austrumlatvijā, kā arī daļēji tagadējā Vidzemes novadā, - **latgaļi** (arī letgaļi vai leti). Bez šīm četrām baltu tautībām Latvijas teritorijā, galvenokārt Ziemeļkurzemē un Rīgas līča austrumu piekrastei pieguļošajos apvidos, dzīvoja mūsu zemes senāko iedzīvotāju pēcteči – Baltijas somu etniskā grupa **līvi** jeb, kā viņus tagad dēvē, **lībieši**. Latvijas teritorijas ziemeļdaļā latgaļu un līvu zemes robežojās ar Baltijas somu – **ugauņu** (vienu no tagadējās igauņu tautas veidotājām senākajām tautībām) novadiem, ziemeļaustrumos latgaļu kaimiņi bija senkrievu **Novgorodas-Pleskavas** zeme (kņaziste), bet austrumos un dienvidaustrumos latgaļu un lietuviešu teritorijas robežojās ar senkrievu **Polockas** kņazisti. Vēlajā dzelzs laikmetā, tāpat kā iepriekšējā vēstures

periodā, baltu tautām vajadzēja atvairīt gan skandināvu vikingu sirojumus, gan arī, vēl jo vairāk, slāvu teritoriālos tīkojumus. 12. gadsimta beigās pomoriešu (Pomožes slāvu) vietā prūšu zemes sāka apdraudēt cits ienaidnieks – **vācieši**, kas šajā laikā jau bija pakļāvuši Pielbas (Polabas) slāvus un Pomoriešus, un kolonizējuši viņu zemes, līdz ar to nonākdami tiešā saskarē ar prūšiem. Jāpiebilst, ka vācu ekspansijas rezultātā teritorijā starp Elbu un Oderu izveidojās vēl mūsdienās pastāvošais Meklenburgas apgabals, bet starp Oderu un Vislu – tagadējās Polijas teritorijā ietilpstošais agrākais Vācijas apgabals Pomerānija.

Pastāvīgie ārējie draudi, kā arī iekšējie konflikti starp etniskajām un teritoriālajām vienībām kā Latvijas teritorijā, tā arī pārējās baltu un to kaimiņu zemās, veicināja spēcīgāku aizsardzības sistēmu izveidošanu, kā arī plašāku iedzīvotāju koncentrāciju ap nocietinātajiem pilskalniem. Šī procesa gaitā radās lielāki administratīvi politiskie un līdztekus arī saimnieciskie un tirdzniecības centri, no kuriem lielākā daļa veidojās jau senāk apdzīvotajās vietās, citviet radās no jauna, savukārt daļa no agrāk apdzīvotajiem pilskalniem un cita veida nocietinātajām apmetnēm zaudēja savu nozīmi un tika pamesti. Tā, piemēram, jau 9.gadsimtā beidza pastāvēt viens no iepriekšējā vēstures posma spēcīgākajiem centriem – Ķentes pilskalns un apmetne, 10. gadsimtā savu nozīmi zaudēja Kokneses Mūkukalns un Pļaviņu

Mežmalu pilskalns, vēlāk arī Delzavas (Madonas rajonā) Obzerkalns, kā arī citas, agrāk nozīmīgas nocietinātās apmetnes, to skaitā arī ezerpilis.

Nocietinājumu, kā arī citu celtnu un ēku būvniecībā vēl plašāk kā iepriekšējā vēstures posmā pielietoja guļbūves tehniku, tomēr vietām vēl

sastopamas arī stāvkoku – zemē ieraktu stabu konstrukcijas celtnes, pamatā saimniecības ēkas un citas palīgceltnes. Dzīvojamās ēkas būvētas, tāpat kā senāk, samērā nelielas, pārsvarā to platība bijusi ap 10 m² – 20 m², tomēr dažviet atklātas arī lielākas celtnes ar platību līdz 50 m². Vairums dzīvojamo ēku bijušas vientelpas, bet sastopamas arī būves ar divām un vairāk telpām. Celtņu grīdas veidotas gan no māla klona, gan no plēstiem vai aptēstiem kokiem, bet jumtu segumam izmantoti salmi, niedres, koku mizu sloksnes (krijas), kā arī plēsti dēļi – lubas. Celtnes balstījušās uz akmens pamatiem, līdz ar to pagarinājās to mūža ilgums. Dzīvojamo telpu apsildīšanai senāko akmens krāvuma krāšņu vietā aizvien plašāk ieviesās māla kleķa krāsnis, kuras izmantoja arī maizes cepšanai. Atklātos pavadus telpu apkurei tikpat kā vairs neizmantoja, un tie satopami pārsvarā vairs tikai vieglajās celtnēs – namiņos (vasaras virtuvēs), tomēr dažviet, galvenokārt līvu apdzīvotajās vietās, atklātie pavadī sastopami vēl samērā bieži. Pārtikas produktu uzglabāšanai zem dzīvojamām ēkām bijušas izraktas bedres, bet vietām sastopamas arī plašākas izbūves – pagrabi.

Nocietināto pilskalnu aizsargbūves veidoja divas paralēlas guļbaļķu sienas, kas ar šķērssienām sadalītas atsevišķās, akmeņiem pildītās kamerās, kas kalpojušas arī zemes vaļņu uzbēruma saturēšanai. Šādas sienas būvētas netikai gar pilskalna virsmas plakuma malām, bet arī uz kalna nogāzēm izveidotajām terasēm, tādejādi radot iebrucējiem grūtāk pārvaramus šķēršļus. Salīdzinot ar iepriekšēju vēstures posmu, ievērojami paplašinājās arī pilskalna plakuma apbūve. Pie nocietinājumu sistēmas pieskaitāmi arī aizsarggrāvji, kas, salīdzinot ar iepriekšējiem gadsimtiem, bijuši ievērojami dziļāki un platāki. Pēc dažiem netiešiem norādījumiem var secināt, ka dažviet pār aizsarggrāvjiem būvēti **paceļamie tilti**, kas nodrošināja labākas aizsardzības iespējas: parastos tiltus ienaidnieka

uzbrukuma gadījumos vajadzēja nojaukt, līdz ar to tika apgrūtināti pils aizstāvju pretuzbrukumi, savukārt paceļamie tilti nodrošināja gan savlaicīgāku pieejas ceļu noslēgšanu, gan arī ātrāku to atjaunošanu.

Vēlajā dzelzs laikmetā turpināja paplašināties spēcīgāko pilskalnu pakājēs izvietotās amatnieku un tirgotāju apmetnes, īpaši pie svarīgākajiem ūdens un sauszemes ceļiem, veidojot saimnieciski nozīmīgus centrus – **senpilsētas**. Senpilsētu apbūve aizņēmusi samērā lielas platības, piemēram Daugmalē 2 hektārus, Talsos – 3,5, Tērvetē – 13, Mežotnē – 13, Jersikā – 15 hektārus. Senpilsētās norisēja dzīva tirdznieciskā darbība un tajās atradās ne tikai vietējo amatnieku darbnīcas un tirgotāju mājokļi, bet arī svešzemju tirgotāju mītnes un preču noliktavas (**faktorijas**), tādejādi var pieņemt, ka senpilsētu, īpaši to, kas atradās pie nozīmīgākajiem satiksmes ceļiem, iedzīvotāju kopums nav bijis etniski viendabīgs, tomēr svešinieku īpatsvars attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem bijis nenozīmīgs. Runājot par senpilsētām kā tirdzniecības centriem jāatzīmē, ka pie vairākām no tām, piemēram Daugmalē, Mežotnē, Kuldīgā, Jersikā un citviet, bijušas izveidotas kuģu pietātnes – ostas, lai atvieglinātu tirgotāju kuģu piekļūšanu krastam, preču izkraušanu un iekraušanu. Par nozīmīgiem tirdzniecības centriem izveidojās ne tikai senpilsētas, bet arī atsevišķi, pie lielākajiem ūdenceļiem izvietojušies ciemi vai ciemu grupas. Pie šādiem, ar pilskalniem nesaistītiem vai mazsaistītiem amatniecības un tirdzniecības centriem, varētu pieskaitīt **Ikšķili**, četru ciemu – Mārtiņsalas, Salaspils, Raušu un Vampeniešu grupu **Doles** salas augšgalā, kā arī divus blakus esošos līvu un citu vietējo tautību apdzīvotos ciemus pie **Rīgas** (arī Rīdziņas vai Rīdzenes) upītes ietekas Daugavā, kur šīs upītes loks bija izveidojis ērtu dabisko ostu (tā saukto “Rīgas ezeru”).

Šādu tirdzniecības un amatniecības centru izaugsmi Latvijas teritorijā, kā arī citās Baltijas reģiona zemēs, veicināja aizvien vairāk pieaugošie tirdznieciskie sakari starp Austrumiem un Rietumiem, tas ir – starp senkrievu zemēm (Krievzemi) un ar to starpniecību arī Vidusāziju un arābu zemēm no vienas puses, kā arī skandināviem, vāciešiem, kā arī citām Rietumeiropas un Balkānu reģiona tautām no otras puses, pie tam šajos tirdznieciskajos sakaros Baltijas zemes kalpoja kā tranzīta koridors, tajā pašā laikā būdamas arī aktīvas tirdzniecisko darījumu līdzdalībnieces, kas iepirka kā Austrumu, tā Rietumu preces un pārdeva vietējos ražojumus. Līdz ar preču apgrozības apjomu palielināšanos, senāko maiņas tirdzniecības starpnieku vietā Latvijas teritorijā izveidojās, kaut arī neliels, jauns sociālais slānis – **tirgotāju** jeb **tirgoņu** kārtā, kuras piederīgajiem tirdzniecība jau bija galvenais nodarbošanās veids. Jāpiebilst, ka tagadējā Lietuvā tirgoņu kārtā izveidojās jau 10. gadsimtā, bet Latvijā – nedaudz vēlāk. Tirgoņi, tāpat kā ieroču kalēji un rotakļi, bija pieskaitāmi pie augstākajiem sabiedrības sociālajiem slāņiem, pie tam šī piederība saistījās nevis ar izcelšanos no kādas ietekmīgas labiešu dzimtas, bet gan ar konkrēto cilvēku prasmēm un spējām, kas, savukārt, noteica viņu turības vai pat bagātības līmeni: labiešu dzimtas pēctecis, arī nebūdams labs administrators vai karavadonis, tomēr bija un palika labietis, bet amatnieka vai tirgotāja pēctecis, nebūdams labs savas nozares meistars, augstu sociālo stāvokli nespēja iegūt. Jāsaka gan, ka iepriekšminētais par amatnieku un tirgoņu sociālo stāvokli ir tikai pieņēmums, kaut arī ticams un pamatots ar arheoloģiskajiem pētījumiem, kuri tomēr spēj sniegt tikai ziņas par šīs kategorijas cilvēku mantisko stāvokli, nevis sabiedrisko.

Starptautiskie, kā arī iekšējie tirdznieciskie sakari vēlajā dzelzs laikmetā, salīdzinot ar iepriekšējo vēstures posmu, ievērojami paplašinājās, sasniedzot tā laika sabiedriski politiskajiem un saimnieciskajiem apstākļiem, kā arī transporta iespējām atbilstoši augstu līmeni. Šāds tirdzniecības uzplaukums tiek saistīts ar feodālās sistēmas nostiprināšanos un valstu veidošanos gan Austrumu, gan Rietumu reģionos un, kopsakarībā ar šiem procesiem, augošā aristokrātijas un bagātnieku slāņa pastiprinātu pieprasījumu pēc prestiža priekšmetiem – grezniem apģērbiem, dārgiem ieročiem, rotaslietām, dažādiem svešzemju amatniecības darinājumiem. Preču plūsma Latvijas teritorijā pamatā norisēja pa tiem pašiem tirdzniecības ceļiem, kā senākajos gadsimtos, tomēr vērojama atsevišķu satiksmes maģistrāļu paplašināšanās, kā arī dažu jaunu ceļu rašanās. Tāpat kā senāk, galvenā nozīme starptautiskajā tirdzniecībā bija Daugavai, bet arī citi ūdensceļi – Lielupe, Venta, Gauja un šo lielāko upju pietekas tika plašāk izmantoti. Ūdensceļu nozīmi palielināja pieaugošais sauszemes ceļu tīkls, kas gāja kā līdztekus ūdensceļiem, tā arī, tos šķērsojot, savstarpēji saistīja visus Latvijas teritorijas novadus, nodrošinot ne tikai ārējos, bet arī iekšzemes tirdzniecības sakarus. Tieši svarīgāko ūdens un sauszemes ceļu krustojumos izveidojās svarīgākie politiskie un saimnieciskie centri, kuros ziemas periodos, kad kuģošana bija pārtraukta, uzkrājās pa sauszemes ceļiem pievestās vietējo ražotāju, kā arī tuvāko kaimiņzemju preces, kas bija paredzētas transportēšanai pa ūdensceļiem uz attālākiem reģioniem. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka preču plūsma pa sauszemes ceļiem ziemas periodā norisēja, iespējams, intensīvāk nekā vasarā, jo daudzviet zemesceļi, īpaši purvainākās vietās, vasarās bija grūti izbraucami un pa tiem varēja pārvietoties galvenokārt tikai kājām vai jāšus, savukārt ziemā ar ragavām varēja braukt ne tikai pa zemesceļiem,

bet arī pa aizsalušajām upēm, ezeriem, purviem un pat pa jūras piekrastes ledū. Jāpiebilst, ka satiksmes ceļus izmantoja ne tikai tirgotāji, bet arī karotāji.

Kaut arī par tirdzniecības nosacījumiem Latvijas teritorijā nav nekādu rakstisku ziņu, tomēr, salīdzinot sabiedriski politiskās un saimnieciskās sistēmas Latvijas novados ar citām zemēm Eiropas reģionos, par kurām rakstiskie vēstures avoti sniedz pietiekami plašu ieskatu šajās norisēs, var secināt, ka starptautiskās (arī iekšzemes) tirdzniecības kārtība visur bijusi ja ne vienāda, tad, vismaz, līdzīga. Tas nozīmē, ka Latvijas teritorijā tirgotājiem, kuri ar savām precēm brauca caur kāda pilsnovada teritoriju, bija jāsamaksā pilskungam zināmas **nodevas**, savukārt šo novada iedzīvotāji nedrīkstēja tirgotājiem uzbrukt vai tos citādi kavēt. Tāpat iedzīvotājiem vajadzības gadījumos **pret samaksu** bija jāpalīdz tirgotājiem pārvarēt grūtāk izbraucamos ceļa posmus, kā arī sniegt palīdzību, ja salūza caurbraucēju pajūgi, avarēja kuģi vai laivas. Tirgotāji pilskungam maksāja arī nodevas par tiesībām izmantot ostas, preču izkraušanas un iekraušanas laukumus un tirdzniecības vietas, iekārtot savas apmetnes (faktoriņas), uzpirkt vietējo ražotāju preces un tamlīdzīgi. Pilsnovada kungs varēja arī **neļaut** atsevišķiem svešzemju, kā arī citu vietējo novadu tirgotājiem šķērsot savu teritoriju, kā arī tajā darboties, īstenojot aizliegumu pat ar bruņotu spēku. Tajā pašā laikā pilskungs nepieciešamības gadījumos varēja dot tirgotājiem, ar kuriem bija draudzīgas attiecības, bruņotu apsardzi, lai tos pasargātu no sirotāju uzbrukumiem (jāpiebilst, ka tirgotāji paši arī bija samērā spēcīgi apbruņoti un nereti tos pavadīja personiskās apsardzes vīri, pie tam tirgotāji parasti devās ceļā lielākās grupās, tādēļ nelielas sirotāju grupas tie varēja atvairīt bez citu palīdzības). Jāatzīmē, ka reizēm tirgotāji, īpaši skandināvu vikingi, paši nodarbojās ne tikai ar

tirdzniecību, bet arī ar sirojumiem, izlaupīdami nomaļākos zemkopju ciemus un atsevišķas sētas,- par šādu gadījumu vēsta skandināvu sāga par vikingu Egilu Skalagrimsonu, kurš ap 925. gadu ieradies kopā ar saviem biedriem kuršu zemē un uz pusmēnesi noslēdzis mierīgas tirgošanās līgumu, bet pēc šī termiņa izbeigšanās sācis sirojumus, izlaupot un nodedzinot zemnieku sētas un nogalinot to iemītniekus. Šīs sāgas vēstījumu, ņemot vērā, ka pieminētais Egils Skalagrimsons bija reāla, vēsturiska persona, var uzskatīt par pierādījumu tam, ka vismaz no 10. gadsimta tirdznieciskos darījumus Latvijas teritorijā regulējuši **savstarpēji līgumi**. Tirdzniecības līgumi, iespējams, varējuši būt mutiski un balstījušies uz senākām tradīcijām un paražu tiesībām. Kā secināms no Egila sāgas, līgumi varējuši būt īslaicīgi un attiecināmi tikai uz kādām konkrētām personām. Tomēr, kaut arī vēsture nav saglabājusi nevienu rakstisku dokumentu (vismaz neviens dokuments līdz šim nav atrasts), pilnīgi iespējams, ka vēlajā dzelzs laikmetā, īpaši tā pēdējā posmā, pastāvējuši arī ilglaicīgi tirdzniecības līgumi starp tirgotājiem un novadu valdniekiem,- šādu viedokli varētu pamatot ar 12. gadsimta beigu, konkrētāk – ar 1189. gada tirdzniecības līguma projektu starp ievērojamo Krievzemes tirdzniecības centru Novgorodu un Gotlandes salas, kā arī vācu tirgotājiem¹⁰. Ņemot vērā, ka Latvijas teritoriju šķērsoja vairāki starptautiskas nozīmes tirdzniecības ceļi, nav pamata domāt, ka seno Latvijas teritorijas novadu valdnieki šādus savstarpējos līgumus ar svešzemju tirgotājiem, kā arī ar tuvākajiem kaimiņiem – citiem Latvijas teritorijas novadiem, lietuviešu, prūšu un igauņu zemēm, nebūtu slēguši,- ja arī ne rakstiskus, tad, vismaz, mutiskus (jāpiebilst, ka senatnē mutvārdu līgumiem, ja tie balstījās uz tradīcijām un paražu tiesībām, bija

¹⁰Velta Pāvulāne. Viduslaiku tirdzniecības principi pēc 12. – 15. gs starptautiskajiem līgumiem. LU – 1978. 6. lpp.

tāds pats spēks, kā rakstiskajiem, protams, tikai tad, ja abām līgumslēdzējām pusēm bija godīgi nodomi).

Tranzīta, kā arī iekšzemes tirdzniecības apjomu paplašināšanās rezultātā ievērojami palielinājās ievesto preču daudzums, kā arī to daudzveidība. No Austrumiem turpinājās kauri gliemežvāku, stikla kreļļu un aproču, kā arī citu rotaslietu ieviedums, lielākā apjomā ienāca **zīda** un **brokāta** (biezs zīda audums, kurā iestrādāti spoži metāla – bronzas, sudraba vai zelta pavedieni) audumi un lentes, smalkas pītas **važiņas** un citi greznumpriekšmeti. Tāpat no Austrumiem tika ievesti arī daži ieroču veidi, to skaitā īpatnēji kaujas cirvji, – tā sauktie **vesercirvji**, kuru pagarinātā pītes daļa deva iespēju tos izmantot ne tikai ciršanai ar asmeni, bet arī sišanai, kā arī **dubultcirvji** – cērtamie ieroči ar diviem asmeņiem. Galvenās preces, ko ieveda no Rietumiem, bija **sāls**, **bronza** un tās izstrādājumi, **vadmala** (biezs, blīvs vilnas audums), **rotaslietas**, kā arī grezni un dārgi **ieroči** – **šķēpu** smailes, izgatavotas no **damascēta tērauda** (augstvērtīgs tērauds, ko iegūst, savijot dažādas cietības dzelzs sloksnītes vai stieples un ar kalšanu tās sametinot) un izrotātas ar sudraba vai pat zelta ornamentiem, kā arī damascētā tērauda divasmeņu **zobeni** ar grezniem rokturiem. Daļa no šiem ieročiem nākuši no Skandināvijas, bet sastopami arī vācu un franku meistaru darinājumi, par ko liecina dažu zobenu plaknē iestrādātie uzraksti, piemēram ULFBERHT, EEEBHT un tamlīdzīgi, norādot ieroča izgatavotāju (mūsdienās šādus uzrakstus varētu dēvēt par firmas zīmēm). Bieži vien ievesti tikai zobenu asmeņi, bet rokturus gatavojuši vietējie ieročkalji. Bez minētajiem ieročiem ieveda arī skandināvu **kaujas cirvjus** ar platu, vēdekļveidīgu asmeni, kā arī **kaujas vāļu** metāla uzgaļus, **zirglietu rotājumus**, greznus, nereti apsudrabortus **seglu kāpšļus** un jātnieku **piešus**, važiņu **bruņukreklus**, **bruņucepures** un citus karavīra piederumus, to skaitā arī dunču un zobenu makstu

apkalumus (pašas makstis, iespējams, gatavoja galvenokārt vietējie meistari). Jāpiezīmē, ka kāda daļa no Latvijas teritorijā atrastajiem citzemju meistarū darinājumiem varētu būt iegūta nevis no tirgotājiem, bet gan kā kara laupījums sirojumos, kā arī no uzvarētajiem ienaidniekiem.

Palielinoties citzemju preču ievedumam (importam) Latvijas teritorijā, līdztekus palielinājās arī vietējo ražojumu izvedums (eksports). Galvenās eksportpreces bija **dzintars** (no Baltijas jūras piekrastes), **vasks**, **medus**, **mājlopi** un to **ādas**, kā arī **labība**. Samērā ievērojamu vietu izvedamo preču klāstā ieņēma **kažokādu** zvēru ādas, pēc kurām, salīdzinot ar vidējā dzelzs laikmeta posmu, bija ievērojami pieaudzis pieprasījums. Eksportēti arī vietējo amatnieku, galvenokārt **rotkaļu** un **ieročkaļu** darinājumi, īpaši kuršu meistarū kaltie **zobeni**, **kaujas cirvjī** un **šķēpu** smailis. Latvijas teritorijas iedzīvotāju darinātie ieroči un rotaslietas atrasti ne tikai tuvākajās kaimiņzemēs – tagadējā Lietuvā, Krievijā, Igaunijā un Somijā, bet arī Gotlandes salā, Zviedrijā, kā arī citviet. Runājot par vietējo meistarū darinājumiem, kas atrasti citās zemēs, jāņem vērā, ka daļa no tiem, tāpat, kā cittautu izstrādājumi Latvijas teritorijā, varētu būt arī kara laupījums, tomēr šāda varbūtība nemazina mūsu sentēvu amata prasmi.

Pieaugošais tirdzniecības apjoms veicināja **sudraba** ievedumu Latvijas teritorijā un 10. gadsimta beigās – 11. gadsimta sākumā šis dārgmetāls kļuva ne tikai par prestiža preci, bet arī par noteiktu maiņas tirdzniecības pretvērtību – **naudu**, preci, ar kuru var izteikt jebkuras citas preces vērtību. Tā, piemēram, 11. – 12. gadsimtā Skandināvijā divasmeņu zobena vērtība vidēji bijusi vienlīdzīga ar 125 gramiem sudraba, tāda pati vērtība bijusi arī seglu kāpšļiem, šķēpa smaili varēja iegādāties par 50

gramiem sudraba, bet kaujas nazi – par 3 gramiem¹¹. Savukārt Krievzemā zirgs maksājis ap 150 gramus, govs – 80, aita 15, bet cūka ap 10 gramiem sudraba¹². Šie skaitļi gan ir visai nosacīti, jo nav zināmas preču cenas tieši Latvijas teritorijā, pie tam tās dažādu apstākļu dēļ mainīties diezgan plašās robežās, tomēr, balstoties uz rakstiskajiem vēstures avotiem par tirdzniecību Krievzemē, Skandināvijā un citos reģionos, kā arī ņemot vērā, ka starptautiskajā tirdzniecībā sudraba vērtība bijusi noteikta aptuveni vienāda, jāpieņem, ka tāda tā varējusi būt arī mūsu zemē.

Vēlā dzelzs laikmeta sākumā, 9. gadsimta beigās – 11. gadsimtā Latvijas teritorijā ienāca pārsvarā **arābu** sudraba monētas – **dirhemi** (aptuveni 3 grami sudraba), kas kalti visdažādākajās Vidusāzijas, Mazāzijas, tagadējās Irānas, Irakas un citu Austrumzemju pilsētās. Dirhemu atrašanas vietas Latvijas teritorijā liek secināt, ka sākotnēji tie ar vikingu starpniecību nonākuši Skandināvijā un tikai pēc tam – Kurzemes piekrastes apvidos, bet vēlāk, 10. gadsimtā, tie ievesti jau tieši pa Daugavas ūdensceļu. Ar 11. gadsimtu ievesto arābu dirhemu daudzums sāka mazināties, toties aizvien lielākos apjomos Latvijas teritorijā ieplūda **Rietumeiropas** sudraba monētas, kas lielāko tiesu bija kaltas vācu, kā arī anglosakšu zemēs, kā arī citviet. 11. gadsimtā Latvijas teritorijā sudrabs sāka ienākt arī **kaltu** vai **lietu stienīšu** veidā un ar laiku šādi stienīši, iespējams, kļuva par galveno maksāšanas līdzekli tirdznieciskajos darījumos, - to var secināt no tā, ka no visa kopējā arheoloģiskajos izrakumos atrastā sudraba daudzuma tie veido ievērojamāko daļu. Daudzviet atrastie kaltie sudraba stienīši bijuši saliekti gredzenā vai spirālē, līdzīgi aprocēm, un tiek uzskatīts, ka tirgotāji tos nēsājuši

11A. Vasks u.c. Latvijas aizvēsture. R., - 1997. 178. lpp.

12A. Radiņš. Ceļojums Latvijas senvēsturē. R., - 1996. 168. lpp.

uzmauktus uz rokām, tādejādi atvieglot sudraba pārvadāšanu un glabāšanu. Konstatēts, ka daļa atrasto stienīšu gatavoti vietējās darbnīcās un var uzskatīt, ka šim nolūkam izmantotas ievestās monētas un, domājams, arī rotaslietas un citi sudraba izstrādājumi, iespējams – salauztie vai kā citādāk bojātie. Sākotnēji sudraba stienīšiem bijis dažāds lielums un svars, līdz ar to arī dažāda vērtība, bet paplašinoties tirdznieciskajiem sakariem starp Rietumiem un Austrumiem, konkrētāk – starp Gotlandes tirgotājiem un Krievzemi, īpaši Novgorodu, izveidojās vairāk vai mazāk noteikta vienota sudraba svara sistēma. Tas nozīmē, ka tirdzniecības partneri savstarpējiem norēķiniem izmantoja aptuveni vienu un to pašu svara vienību, kas bijusi vidēji ap 200 gramu sudraba Šādu svara, tātad arī maiņas vērtības lielumu Gotlandē, kā arī citviet Vidus- un Ziemeļeiropā dēvēja par **mārku**, bet Krievzemē – **grivnu**. Šādai vērtībai tad arī atbilda vairums Latvijas teritorijā atrasto stienīšu. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka Baltijas reģionā kā vietējos, tā arī starptautiskajos tirdzniecības darījumos apgrozība bijusi arī cita sudraba vērtības vienība – **ozeriņš** jeb **ozerings**, atbilstošs apmēram 100 gramiem sudraba, tas ir – 0,5 mārķām. Jāpiebilst, ka vārds “ozeriņš” ir latviskots no 13. gadsimta pirmās puses Indriķa hronikas teksta latīņu valodā, kur tas rakstīts kā *oseringos*¹³ (daudzskaitļa datīvā), dažos vēlākos dokumentos vācu valodā – *oseringh*, tomēr nav zināms, kā šo vārdu izrunājuši paši senās Latvijas iedzīvotāji. Tāpat nav zināma tā izcelsme (etimoloģija), kaut arī valodnieki un vēsturnieki to mēģinājuši izskaidrot jau no 18. – 19. gadsimta, minot, ka tā varētu būt sauktas sudraba saktas, vai arī auskari (“ausu riņķi”), tomēr šie skaidrojumi nav tikuši pieņemti, jo maksāšanas līdzeklim bija vajadzīga kāda noteikta, nemainīga vērtība, bet saktām vai

¹³Indriķa hronika. XVI; 4. R., - 1993. 178. lpp.

citām rotaslietām tāda nevarēja būt, jo tās bija visdažādākā lieluma, tātad arī ar atšķirīgu svaru. Jēdziens “auskari” vispār atkrita, jo, vispirms, auskaru svaram jābūt nelielam, lai tos varētu nēsāt, un, otrkārt, Baltijas tautām šādas rotaslietas vispār nebija raksturīgas. Bez šiem minējumiem, kuri mūsdienās jau ir atmesti, pastāv viedoklis, ka ozeriņa nosaukums varētu būt atvasināts no sena baltu vārda “auss”, kas apzīmējis jēdzienu “zelts” (lietuviešu valodā *ausas*, senprūšu – *ausis*), pie tam šis vārds varējis apzīmēt arī blāvu, gaišu spīdumu. Tādā gadījumā “ozeriņš” varētu nozīmēt vārdkopu “zelta riņķis” vai “mirdzošais riņķis”. Tomēr šajā gadījumā svešzemniekiem tomēr būtu vajadzējis sadzirdēt skaņu “aus-”, tātad rakstīt “ausering”, bet visos rakstītajos avotos šī vārda pirmā daļa rakstīta kā “ose-”. Šajā sakarībā varētu izvirzīt vēl citu hipotēzi, kas balstīta uz senu zirga nosaukumu “ass” jeb “oss”, arī “ess”, šāda vārda senāko pastāvēšanu apliecina tas, ka vēl 17.gadsimtā Austrumlatvijā **ķēves** nosaukums bijis “asa”, bet augšzemnieku izloksnēs – “osa”, savukārt lietuviešu valodā vēl mūsdienās dažviet ķēves nosaukums ir “ašva”¹⁴. Līdz ar to varētu pieņemt, ka jēdziens “ozerings” (senvācu *oserighn*) nozīmē “**zirga riņķis**”, tas ir – sudraba riņķis (aproce) ar noteiktu svaru, kura vērtība ir viens zirgs. Ņemot vērā, ka vidējā dzelzs laikmetā zirga vērtība bijusi vidēji apmēram 100 – 150 grami sudraba, un arī kaltie un pēc tam saliektie sudraba stienīši bijuši aptuveni tajā pašā svarā, šāds viedoklis varētu būt lielākā vai mazākā mērā ticams (interesanti atzīmēt, ka reizēm vēl mūsdienu sarunvalodā, runājot par kādu dārgu pirkumu, nereti lieto izteicienu “tas jau tev maksājis zirga naudu!”). Šādam viedoklim par labu runā arī tas apstāklis, ka iepriekšējie skaidrojumi nenorāda ozeriņa tirgus vērtību, kā arī tos var attiecināt uz

¹⁴Konstantīns Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I. R., - 1992. 467. – 469. lpp.

jebkuru gredzenveida bronzas, sudraba vai zelta rotaslietu. Jāpiebilst, ka senās Krievzemes vēstures avotos bez jau pieminētās grivnas sastopama arī sīkāka preču vērtības vienība – **kuna**, un šis apzīmējums atvasināts no vārda “kuņica” (*кунца*) – cauna, tas ir – kunas vērtība bijusi tāda pati, kā vienas caunādas vērtība un tā atbilda 1 arābu dirhemam jeb 3 gramiem sudraba. Arī šis piemērs rāda, ka senās Latvijas un pārējās Baltijas reģiona zemēs tirdzniecības darījumos lietoto sudraba stienīšu – ozeriņu nosaukums varētu būt atvasināts no senā baltu vārda “ass” (“assis”) jeb “ess” (essis), kura vietā tikai vēlāk ieviesies vārds “zirgs”¹⁵.

Sudrabam kļūstot par galveno preces vērtības mēru – naudu – Baltijas zemēs (citviet tas bija noticis jau senāk), vajadzēja noteikt katras atsevišķas preces vērtībai atbilstošu sudraba masas lielumu, tādēļ katra tirgotāja galvenais amata piederums bija nelieli rokas svariņi un dažādas masas atsvariņu komplekts. Svariņus varēja salocīt un, kopā ar atsvariņiem, ērti ievietot pie jostas piestiprinātā ādas maisiņā. Latvijas teritorijā atrastie tirgotāju svariņi izgatavoti no bronzas un daļa no tiem bijuši vietējo meistaru gatavoti. Atsvariņi parasti gatavoti no dzelzs un, lai tos pasargātu no rūsas, pārklāti ar bronzu. Tiem bija mucīņas vai nošķelta konusa forma, un galos iekalti punktiņi, aplīši vai krustiņi, kas apzīmējuši kādu noteiktu masas vienību. Svariņi un atsvariņi atrasti ne tikai tirgotāju, bet arī daudzu bagātāko labiešu, iespējams – pilskungu vai citu augstāko vadošā slāņa pārstāvju apbedījumos, un tie varētu norādīt uz šo cilvēku tiesībā iekasēt tirdzniecības nodevas.

Plaši izvērstā tranzīta, starptautiskā un iekšzemes tirdzniecība veicināja Latvijas teritorijas iedzīvotāju vispārēju labklājības pieaugumu, kā arī ievērojamu sudraba daudzuma uzkrājumu, sevišķi senajos

¹⁵ Autora secinājumi un uz tiem balstīta hipotēze!

tirdzniecības un administratīvajos centros, kā arī to tuvākajā apkaimē esošajos turīgāko zemkopju ciemos. Par to liecina nevien 10. – 12. gadsimta apbedījumos, īpaši labiešu kapu vietās atrastais bagātīgais rotaslietu un citu sudraba izstrādājumu klāsts, bet arī daudzviet atrastie vērtslietu depozīti (zemē noglabātu vērtīgu priekšmetu kopums). Tā, piemēram, pie Salgales Rijnieku mājām (tagadējā Jelgavas rajona Sidrabenes pagastā), ap 10 kilometru no senā administratīvā un tirdzniecības centra Mežotnes, atklāts 11. gadsimta sākuma sudraba depozīts, kurā bija kā lietie sudraba stienīši, kuru svars aptuveni līdzinājies mērkai, tā arī kaltie, apročveidā saliektie stienīši, pārsvarā atbilstoši ozeriņa svaram. Šis depozīts bijis jau daļēji izpostīts un arheologi ieguvuši tikai 5749 gramus sudraba, bet konstatēts, ka tā sākotnējais svars varējis būt ap 11. kilogramiem. Par sudraba uzkrājumiem Latvijas teritorijā, kā arī citās Baltijas reģiona zemēs liecina arī daži rakstiskie vēstures avoti, kuros minēts, ka 13. gadsimta pirmajos 30. gados vācu iebrucēji tikai Austrumlatvijas un Igaunijas teritorijā vien atņēmuši vietējiem iedzīvotājiem ap 9000 kilogramu sudraba¹⁶, un nav zināms, cik daudz vērtslietu gadsimtu gaitā no zemes izrakuši sirotāji un dārgumu meklētāji, cik daudz vēl slēpj zemes klēpis.

Vēlais dzelzs laikmets tagadējā Latvijas teritorijā raksturojas ne tikai ar spēcīgo administratīvi politisko un tirdzniecisko centru izveidošanos, senpilsētu rašanos un tirdzniecisko sakaru paplašināšanos, bet arī ar lauksaimnieciskās un amatnieciskās ražošanas – galvenā iedzīvotāju labklājības pamata – tālāku izaugsmi un pilnveidošanos, salīdzinot ar iepriekšējo vēstures posmu.

¹⁶ A. Vasks u.c. Latvijas aizvēsture. R., - 1997. 178.lpp.

Uzlabojoties zemkopības darbarīkiem, kļuva iespējams apgūt jaunas lauksaimniecībā izmantojamo zemju platības, tomēr iedzīvotāju skaita ievērojamais pieaugums, kā arī plašie tirdznieciskie sakari prasīja vairāk lauksaimniecības produktu nekā spēja dot līdumu vai divlauku zemkopības sistēma. Tādēļ, lai palielinātu graudaugu un citu lauksaimniecisko ražojumu kopapjomu, zemkopji aizvien vairāk, īpaši blīvāk apdzīvotajos apvidos, sāka pāriet uz **trīslauku** sistēmu, tas ir – vienu daļu tīrumu apsēja ar **ziemājiem** (ziemas rudziem un kviešiem), otru ar **vasarājiem** (miežiem, auzām, vasaras kviešiem, zirņiem, pupām, liniem un citām lauksaimniecības kultūrām), bet trešo daļu atstāja **papuvē**. Tīrumus sāka uzart ar divlemešu **spīlarkliem**, kas labāk un dziļāk uzirdināja augsni. Līdz ar trīslauku sistēmas ieviešanos palielinājās **rudzu** īpatsvars pārtikas labības ražošanā, un ar 11. gadsimtu **rudzu maize**, līdztekus jau sen pazīstamajai miežu maizei, kļuva par vienu no galvenajiem pārtikas produktiem, pie tam rudzu maizei bija tā priekšrocība, ka to varēja ilgstoši uzglabāt, tomēr šādu īpašību tā varēja iegūt tikai tādā gadījumā, ja cepšanas procesā tika nodrošināta vienmērīga temperatūra, bet to, savukārt, bija iespējams sasniegt ēku apkurei izmantotajās māla kleķa krāsnīs, kam bija klons un izmūrēta velve. Kā jau zināms, vēlajā dzelzs laikmetā aizvien vairāk šāda tipa krāsnis ieviesās senāko akmens krāvuma krāšņu vietā. Pieaugošais graudu ievākums, kā arī jaunieviešā maizes cepšanas un citu ēdienu gatavošanas tehnoloģija prasīja mainīt arī graudu pārstrādes veidu. Līdzšinējā miltu iegūšana ar senajiem darbarīkiem – graudberžiem – vairs nespēja šīs prasības nodrošināt, tādēļ ar 11. gadsimtu Latvijas teritorijā ieviesās jauna graudu pārstrādes tehnika – **rotējošās rokas dzirnas**, kas senās Eiropas antīkajās zemēs bija pazīstamas jau no 4. – 3. gadsimta pirms mūsu ēras. Rokas dzirnas sastāvēja no divām kaltām akmens ripām

(**dzirnakmeņiem**), no kurām viena bija nekustīgi nostiprināta uz īpaša **dzirnu galda**, bet otra novietota virs pirmās uz rotājošas ass. Augšējo dzirnakmeni ar koka rokturi – **milnu** grieza viens vai divi cilvēki (atkarībā no dzirnakmeņu lieluma), bet graudus dzirnās bēra pa augšējā akmens centrā izkalto caurumu (aci). Maluma rupjumu varēja regulēt, paceļot augstāk vai nolaižot zemāk rotājošo dzirnakmeni, līdz ar to izmainot atstarpi starp abām dara virsmām. Dzirnakmeņus parasti darināja vietējie akmeņkaļi (dzirkaļi), bet arheoloģiskajos pētījumos atklāti arī citviet izgatavoti, piemēram – Tērvetes pilskalnā atrasti no vulkāniskās lavas gatavoti dzirnakmeņi. Sākotnēji, iespējams, dzirnas atradušā tieši dzīvojamajās telpās, bet ar laiku malšana notikusi atsevišķā celtņē – **maltuvē**. Maltuves varēja būt piebūvētas pie dzīvojamās ēkas – istabas, vai arī tās bija īpaši šai vajadzībai celtas atsevišķi stāvošas ēkas. Kaut arī malšana bija smags darbs, kas prasīja ievērojamu piepūli, ar to nodarbojās sievietes. Rupjākai graudu pārstrādei, piemēram putraimu izgatavošanai, lietoja **piestas**. Tās izgatavoja no koka kluča, izkaļot tajā konisku iedobi. Piestā iebērtos graudus sasmalcināja (sagrūda) ar koka stampu jeb **piestalu**, kuras galu izveidoja konisku, atbilstošu piestas dobumam. Senākās Latvijas teritorijā atrastās piestas, pareizāk būtu teikt – to atliekas, var attiecināt uz 8. – 9. gadsimtu, bet iespējams, ka tās bijušas pazīstamas Latvijas teritorijas iedzīvotājiem jau senākajos vēstures posmos.

Pilnveidojās ne tikai laukaugu audzēšanas un graudu pārstrādes tehnoloģija, bet arī izaudzētās labības **kulšanas** – graudu ieguves - paņēmieni. Ar 10. gadsimta beigām nopļauto labību pirms kulšanas sāka žāvēt **rijās**. Rija bija atsevišķa, no citām ēkām tālāk stāvoša, guļbaļķu konstrukcijā būvēta vientelpas celtnē, kurā atradās māliem mūrētu laukakmeņu vai blietēta māla kleķa krāsns, kuras kurtuve bija

ugunsdrošības dēļ izbūvēta zem grīdas līmeņa izraktā, līdz 1 metru dziļā, bedrē. Rijas telpā, ap 2 metru augstumā uz balsta sijām tika saliktas kārtis – **ārdi** jeb **ārdi koki**, uz kurām sakrāva žāvējamo labību – **seru** (šo darbību sauc par **rijas sēršanu**). Kurinot krāsni, karstie dūmi vienmērīgi izplatījās pa visu rijas telpu ārdi augstumā un sers izžuva līdz tādai pakāpei, ka graudi viegli atdalījās no vārpām. Pēc žāvēšanas sauso labību izklāja uz rijas klona, ko veidoja blīvēts māls (taisīja **klājienu**) un kūla ar **spriguliem**, kas sastāvēja no kāta, kura garums bija piemērots kūlēja augumam, un apaļas vai šķautnainas koka vāles, piestiprinātas pie kāta ar izturīgu auklu vai ādas siksnu. Atsevišķos gadījumos, ja vajadzēja izkult nelielu daudzumu labības, lietoja arī senākās vienkāršās kuļamās vāles. Pēc kulšanas graudi vētīti (vēja pūsmā atdalītas pelavas no graudiem) – vai nu ar platām **liekšķerēm** metot tos gaisā, pie kam vējš pelavas aizpūta tālāk, vai arī sijājot ar īpašiem lieliem sietiem – **kretuļiem**). Rijās žāvētas labības graudus bija iespējams ilgstoši uzglabāt, jo tie bija ne tikai izkaltēti, bet, varētu teikt, arī iekonservēti, jo malkas dūmu sastāvā ietilpst īpašas konservējošas vielas (jāpiebilst, ka ilgstošai glabāšanai paredzēto gaļu vai zivis arī žāvē un kūpina dūmos). Labības žāvēšana rijās deva iespēju veidot lielākus graudu krājumus, kas nodrošināja cilvēkus ar pārtiku neražas gados, palīdzēja pilskalnu iedzīvotājiem izturēt ilgstošus ienaidnieku aplenkumus, kā arī sekmēja labības tirdzniecību. Zināma daļa labības graudu atradās katra zemkopja sētā, bet lielākie uzkrājumi bija sakopoti pilskalnās. Tā, piemēram, Tērvetes pilskalnā arheoloģiskajos izrakumos atklātas labības noliktavas atliekas ar rudzu, kviešu, miežu un zirņu graudu slāni. Aprēķināts, ka šeit glabājušās apmēram 18 tonnas graudu. Zemkopji graudus uzglabāja īpašās bedrēs, kā arī **klētīs** – saimniecības ēkās, kas bija paredzētas galvenokārt pārtikas produktu, kā arī tekstilmateriālu un apģērbu glabāšanai. Klētis būvēja uz

augstiem akmens pamatiem, veidojot vaļēju pagrīdi, kas nodrošināja telpas ventilāciju, kā arī pasargāja produktus un tekstilijas no grauzējiem.

Pieaugot tīrumu zemkopības īpatsvaram lauksaimnieciskajā ražošanā, palielinājās arī vajadzība pēc organiskā mēslojuma – kūtsmēsliem augsnes ražīguma uzlabošanai, līdz ar to tika sekmēta straujāka lopkopības attīstība. Mājlopu skaita palielināšanās, savukārt, vairoja šo dzīvnieku gaļas īpatsvaru cilvēku uzturā, vienlaikus vēl vairāk, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, samazinājās medījumu izmantošanu pārtikas vajadzībām. Latvijas teritorijā uzturā visvairāk lietota cūkgaļa, tomēr tās izmantošana dažādos apvidos bijusi atšķirīga, piemēram, Asotes pilskalnā konstatētie cūku kauli pārsnieguši liellopu kaulu skaitu 5,5 reizes, bet Daugmales pilskalnā – 1,5 reizes¹⁷. Sīklopu – aitu un kazu gaļa uzturā izmantota apmēram tādā pašā daudzumā, kā liellopu, bet ievērojami samazinājās zirgu gaļas patēriņš, jo vēl vairāk kā senāk bija palielinājusies šī dzīvnieka nozīme saimnieciskajā un militārajā darbībā. Bez gaļas cilvēku uzturā aizvien lielākā mērā izmantots piens un piena produkti. Pilnveidojās mājlopu ādu apstrādes tehnoloģija un no tām darināja apģērbus, apavus, zirglietas, karavīru aprīkojuma piederumus un citus priekšmetus, bet aitu vilnu tāpat, kā līdz šim, lietoja apģērbu un adījumu darināšanai, bet arī šo darba procesu tehnoloģija bija uzlabojusies. Par lopkopības kā lauksaimnieciskās ražošanas nozares ievērojamo nozīmi netieši liecina tas fakts, ka mājlopi bijuši viens no sirotāju laupījumu objektiem.

Kā jau minēts, **medījumu** īpatsvars cilvēku uzturā aizvien vairāk samazinājās, salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, bet tajā pašā laikā ievērojami pieauga kažokzvēru medību nozīme, jo, nostiprinoties

¹⁷Latvijas PSR arheoloģija. R., – 1974. 248. lpp.

feodālajai sistēmai, augošais dižciltīgo slānis, kā arī bagātākie pilsētnieki kā Rietumos. Tā Austrumos, aizvien vairāk pieprasīja kažokādu izstrādājumus kā sava prestiža atribūtus, līdz ar to tās kļuva par vienu no galvenajām tirdzniecības precēm. Runājot par **zvejniecību** jāpiebilst, ka tā vēl aizvien bija ja ne vienīgais, tad tomēr galvenais iztikas avots mazauglīgajos un neauglīgajos jūras piekrastes apvidos, kā arī atsevišķās vietās pie lielākajām upēm un ezeriem,- maizes labību un citus pārtikas produktus, kā arī daļēji sadzīvei nepieciešamos priekšmetus zvejnieku ciemu iedzīvotāji iemainīja pret zivīm no zemkopjiem, bez tam kaltētas zivis varējušas būt arī tirdzniecības preces, tādēļ zvejnieki sāka nošķirties no zemkopjiem kā atsevišķs sociālais slānis.

Par īpaši nozīmīgu saimnieciskās ražošanas palīgnozari vēlajā dzelzs laikmetā kļuva **dravniecība**, jo, izplatoties kristīgajai ticībai, ievērojami pieauga pieprasījums pēc **vaska**, no kā tika izgatavotas sveces reliģisko rituālu vajadzībām. Vaska sveces lietoja arī telpu apgaismošanai, jo tās dega ar vienmērīgāku un spožāku liesmu, mazāk kvēpa un bija aromātiskākas nekā tauku sveces, tomēr šos apgaismes līdzekļus varēja atļauties tikai dižciltīgie un citi turīgākie cilvēki, jo vasks bija samērā dārga prece,- par to netieši liecina latviešu folkloras materiāli, īpaši tautasdziesmas, kurās vasku bieži vien salīdzina ar sudrabu vai zeltu. Arī medus kā saldviela un ārstnieciskais līdzeklis bija kļuvis par pieprasītu tirgus preci. Līdztekus dravniecības apjoma pieaugumam pilnveidojās arī bitenieka darba tehnoloģija: uzlabojās dzeiņa konstrukcija, dažādojās bišu ligzdu dobumu izveidošanas (doru dēšanas) darba rīki – dažādu izmēru kalti, cērtes (īpašas formas kapļi koka izdobšanai), cirvji, grebļi, svārpsti un citi. Lai izdobtie koki spēcīgākā vējā netiktu nolauzti, tiem nocirta (nolīdzināja) galotnes. Kaut arī meži, atšķirībā no zemkopju tīrumiem, bija visa kāda noteikta rajona iedzīvotāju kopīpašumā, bišu koki piederēja

tām saimēm, kuras tos bija ierīkojuši, tādēļ īpaši dēlīši, kas sedza dores dobumu, tika apzīmēti ar ornamentāliem rakstiem – sava veida **īpašuma zīmēm**, kas katrai saimei bija atšķirīgas. Īpašuma tiesības uz biškokiem sargāja uz paražu tiesībām balstīti vietējie likumi.

Līdztekus minētajām saimniecības nozarēm 10. – 12. gadsimtā turpināja attīstīties un pilnveidoties arī **amatniecība**, notika atsevišķu amatu tālāka specializācija, meistaru darbs kļuva daudzveidīgāks. Līdz ar amatnieciskās ražošanas paplašināšanos, pieauga tās nozīme kā vietējā saimniecībā, tā arī tirdzniecībā, - daudzi Latvijas teritorijā darināti amatnieku izstrādājumi aizvien vairāk tika pieprasīti arī citās zemēs.

Kā svarīgākā amatniecības nozare mināma metālapstrāde, galvenokārt dzelzs izstrādājumu ražošana, ko veicināja aizvien plašākā vietējās dzelzs rudas izmantošana un dzelzs ieguves tehnoloģijas pilnveidošanās. Tagadējā Latvijas teritorijā zināmas ap vismaz 200 purva rūdas (blīvā limonīta) atradnes, kuras samērā vienmērīgi izvietojušās visos novados, tādēļ arī dzelzs ieguves krāsnis sastopamas samērā bieži daudzos izpētītajos pilskalnos, senpilsētās un lielākajos ciemos latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu un līvu apdzīvotajās teritorijās, bet kalēju darbnīcas (kalves) bijušas, iespējams, gandrīz vai katrā lielākajā apdzīvotajā vietā. Salīdzinot ar iepriekšējiem vēstures posmiem, vēlajā dzelzs laikmetā ievērojami pieauga dažādu šķirņu dzelzs un tērauda ieguves prasme, paaugstinājās izstrādājumu kvalitāti. Kalēji bija apguvuši visdažādākos metālapstrādes paņēmienus – karsto (termisko) un auksto kalšanu, rūdīšanu, cementēšanu (īpašs tehnoloģisks process, kura gaitā tērauda izstrādājumam tiek radīts ciets, mazdilstošs ārējais slānis, bet iekšējais slānis paliek mīkstāks, elastīgāks par ārējo, pretēji rūdīšanai, kuras rezultātā cietību iegūst viss izstrādājums kopumā), kā arī dažādu dzelzs un tērauda šķirņu metināšanu. Pilnveidojās arī krāsaino metālu – vara,

bronzas, alvas, svina, kā arī sudraba un zelta apstrādes paņēmieni. Šos metālus, kas tika ievesti no citām zemēm, pārsvarā izmantoja rotaslietu darināšanai, bet lietoja arī dažādu citu priekšmetu, galvenokārt ieroču, zirglietu un apģērba piederumu izgreznošanai. Izstrādājumus no krāsainajiem metāliem veidoja, tāpat kā senāk, liešanas tehnikā, tomēr aizvien vairāk liešana kļuva tikai par palīgoperāciju, bet par galveno izstrādājumu darināšanas veidu kļuva kalšana, šim nolūkam kā sagataves izmantojot lietus metāla stienīšus. Latvijas teritorijā šādi, galvenokārt bronzas, stienīši atrasti vairākās vietās lielākā vai mazākā skaitā. Lielākais līdz šim zināmais bronzas stienīšu depozīts, kuru var attiecināt uz vēlo dzelzs laikmetu, atrasts tagadējā Madonas rajona Indrānu pagastā, Lubānas pilsētas apkaimē (pie Ērgļu mājām). Šajā depozītā bijuši apmēram 100 bronzas stienīši, ap 40 centimetru garumā, un to svars svārstījies no 200 līdz 300 gramiem. Šāda izmēra un svara bronzas stienīši atklāti arī citviet kā Latvijas teritorijā, tā arī Krievijā, Skandināvijā, Vācijā un citur, kas norāda uz šāda veida bronzas sagatavju izplatību 10. – 12. gadsimtā Eiropas reģionā. Rotaslietu, kā arī dažādu izstrādājumu darināšanai aizvien vairāk sāka izmantot arī dažāda resnuma un šķērsriezuma **stieples**, - apaļas, trīsstūra vai kvadrātveidīgas. Tas gatavoja vai nu kaļot, izmantojot īpašas laktiņas ar to virsmā ievēdotu, vajadzīgajam stieples resnumam un šķērsgriezumam atbilstošu rievu, vai arī velkot (stiepjot, - no kā vārds “stieple”) metāla sagatavi caur speciālu dzelzs plāksni – kalibru, kurā izveidoti dažāda izmēra konisku urbumi. Sagatavi vispirms vilka caur lielāko kalibra urbumu, tad, tai kļūstot tievākai, secīgi caur mazākajiem, kamēr ieguva vajadzīgā izmēra stiepli. Šādā veidā tika iegūtas ne tikai stieples, bet pat pavisam smalki pavedieni, kurus varēja ieaust vai ievīt audumos. Strauji pilnveidojās **apsudrabošanas** tehnika – mazvērtīgāka metāla pārklāšana ar plānu

sudraba kārtiņu. Apsudrabošanu veica galvenokārt ar **platēšanas** (arī plaķēšanas) paņēmienu,- plānas sudraba plāksnītes sametināja ar pamatmetālu, tos sakarsējot līdz zināmai temperatūrai un pēc tam kaļot ar īpašiem veserīšiem, līdz abi metāli cieši sametinājās. Ir pamats domāt, ka vietējie meistari atsevišķus priekšmetus arī **apzeltīja**. Apsudrabortās (arī apzeltītās) rotas bija ievērojami lētākas par viengabala dārgmetāla izstrādājumiem, tādēļ pieejamākas plašākiem iedzīvotāju slāņiem. Mazāk turīgie apģērbu rotāšanai varēja izmantot dažādus svina vai alvas darinājumus, kas nedaudz atgādināja sudrabu. Atsevišķus dzelzs un vara izstrādājumus reizēm arī **alvoja**,- sakarsētus priekšmetus pārklāja ar izkausētu alvu. Šādu tehnoloģiju dažos gadījumos lietoja arī apsudrabošanas procesā. Metālapstrādes meistari bija apguvuši arī **inkrustācijas** prasmi: pamatmetāla, galvenokārt dzelzs vai tērauda izstrādājumu virsmā kā rotājošie elementi tika iestrādātas dažādas konfigurācijas krāsainā metāla vai dārgmetāla plāksnītes, tādējādi veidojot ornamentālus rakstus. Inkrustācijas tehnikā izrotāja galvenokārt ieročus un zirglietas. Pārsvarā metāla izstrādājumu virsmā ornamentus iestrādāja ar īpašiem cirtņiem un punktsitņiem, veidojot dažādas svītriņu un punktu kombinācijas – rakstus, bet bija pazīstama arī **gravēšanas** tehnika.

Vēlajā dzelzs laikmetā, paplašinoties iekšzemes un starptautiskajiem sakariem, sāka izzust atsevišķo novadu īpatnības ieroču, darbarīku un citu metāla priekšmetu darināšanā, un tie visā Latvijas teritorijā kļuva vienveidīgāki, to forma, īpaši ieročiem, tuvinājās visai Ziemeļeiropai raksturīgajām formām. Jāpiezīmē, ka reizēm vietējie meistari atsevišķus izstrādājumus, galvenokārt ieročus, izgatavoja pilnīgi līdzīgus cittautu, pārsvarā skandināvu, darinājumiem, un tos var atšķirt no oriģināliem tikai ar rūpīgu izpēti. Interesanti atzīmēt, ka šajā laikā parādījās arī

Rietumeiropas sudraba monētu atdarinājumi, kas bija kalti no apsudrabota vara plāksnītēm. Šādiem monētu atdarinājumiem gan bija visai attāla līdzība ar oriģināliem, - attēli uz tām veidoti ļoti primitīvi, uzraksti vai nu vispār nebija, vai arī rakstu zīmes tikai nosacīti līdzinājušās burtiem. Gandrīz visiem monētu atdarinājumiem bija izurbti caurumiņi, vai arī piekniedētas apsudrabotas cilpiņas, kas ļauj domāt, ka šie veidojumi bijuši gatavoti kā rotaslietu – kaklarotu, piekariņu un citu – elementi, bet nav paredzēti, lai tos izmantotu kā naudu. Kaut arī citās zemēs, galvenokārt tagadējā Polijā un Zviedrijā, tāpat sastopami 11. – 12. gadsimta Rietumeiropas monētu atdarinājumi, tomēr neviens no tiem nav līdzīgs Latvijas teritorijā atrastajiem, tādēļ var uzskatīt, ka tie visi ir vietējo meistaru darinājumi, pie tam, ņemot vērā šo izstrādājumu atrašanas vietas, kas koncentrējas galvenokārt ap Daugmales pilskalnu, var secināt, ka tieši šeit tikuši gatavoti pirmie monētu atdarinājumi, un no Daugmales meistariem šo prasmi varētu būt pārņēmuši arī dažu citu novadu rotkaļi. Iespējams, ka monētu atdarināšanu veicināja Rietumeiropas sudraba monētu ieplūduma samazināšanās, jo ap 11. gadsimta otro pusi tirdzniecība aizvien vairāk tika lietoti sudraba stienīši, bet vietējais pieprasījums pēc rotaslietām, kas gatavotas no monētām, joprojām bijis samērā liels. Vēl, runājot par citzemju izstrādājumu atdarinājumiem, jāpiebilst, ka Latvijas teritorijā atrasti ne tikai jau minētie vietējo meistaru darinājumi – ieroči un monētas, bet arī citi, piemēram saktas, sprādzes, jostu un zirglietu apkalumi un tamlīdzīgi, pie tam šos atdarinājumus tāpat, kā ieročus, grūti atšķirt no oriģināliem, vismaz vairumā gadījumu.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā par atsevišķu amatniecības nozari sāka kļūt arī keramikas izstrādājumu gatavošana – **podniecība**. Tās attīstību veicināja īpašas māla trauku darināšanas ierīces – **podnieka**

ripas ieviešanās 10. gadsimta otrajā pusē. Šī ierīce, kas bija pazīstama Seno Austrumu zemēs jau no 4. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras, sastāvēja no statīva vai galda, virs kura atradās uz vertikālas rotājošas ass nostiprināta darba virsma – koka ripa, kuru podnieks ar vienu roku grieza, ar otru veidoja no māla masas vajadzīgās formas trauku. Laika gaitā podnieka ripas konstrukcija pilnveidojās: ass apakšējā galā piestiprināja palielu riteni, kuru meistars grieza ar kājām, tādējādi trauka veidošanai varēja izmantot abas rokas, līdz ar to darbs veicās ātrāk un izstrādājumi bija kvalitatīvāki. Latvijas teritorijā vēlā dzelzs laikmeta podnieku ripas vai, vismaz, kādas to atliekas nav saglabājušās, tādēļ nav iespējams noteikt, kāda tipa ierīces toreiz lietojuši vietējie keramiķi, tomēr, ņemot vērā to pirmatnējās izcelsmes senumu, varētu pieņemt, ka tās jau bijušas kājām darbināmas. Jaunā māla trauku izgatavošanas metode prasīja izmainīt arī līdzšinējo tehnoloģiju. Senāk māla masu sagatavoja, piejaucot tai parupjus zvirgzdus vai granti, un traukus veidoja vai nu no vienas māla pikas, vai arī salipinot vienu virs otras māla sloksnes, izstrādājumu pēc tam nogludinot. Šādi trauki bija samērā rupji, biezām (8 – 15 mm) sienām, un to apdedzināšanai pietika ar 700⁰ – 900⁰ C temperatūru, kādu varēja sasniegt parastajos pavidos. Ripas keramikai bija nepieciešama smalkāka izejmateriāla struktūra, tādēļ māla masai piejauca smiltis, līdz ar to traukus varēja izgatavot gludākus, plānākām sienām, bet, lai šādi plānsienu izstrādājumi būtu izturīgi, to apdedzināšanai bija nepieciešama augstāka temperatūra, vismaz līdz 1000⁰ C, tādēļ tika radītas speciālas **apdedzināšanas krāsnis**. Šādu krāšņu atliekas atklātas Asotes un Daugmales pilskalnās. To diametrs bijis ap 1,2 – 1,7 metrus liels, klona biezums – 10 – 25 cm. Krāsns kurtuve atradusies zem klona, kurā bijuši izveidoti vairāki palieli caurumi

(līdz 7 cm diametrā), pa kuriem krāsni cirkulējis sakarsētais gaiss. Apdedzināmie izstrādājumi novietoti krāsns iekšienē virs klona.

Ripas keramikas izstrādājumi darināti pārsvarā tirgus vajadzībām, kā arī pēc tieša pasūtījuma, un daudzos gadījumos sastopamas trauku dibenos iespiestas dažādu ģeometrisku formu **īpašuma zīmes**, kas raksturīgas tieši pasūtījuma izstrādājumiem, bet nav sastopamas tiem darinājumiem, kas ražoti masveidā tirgus vajadzībām. Tajā pašā laikā saglabājās arī senākā trauku izgatavošanas tehnoloģija, vienīgi tagad izstrādājumu veidošana notikusi uz vienkārša grozāma paliktņa, kas atvieglināja simetriskāku formu veidošanu. Bezripas keramika nebija paredzēta tirgum, bet to izmantoja individuāli katras atsevišķas saimes vajadzībām. Ņemot vērā samērā vienkāršo bezripas keramikas izgatavošanas tehnoloģiju, var uzskatīt, ka to uz vietas izgatavoja katrā atsevišķajā ciemā vai zemkopja sētā, tomēr pamatvilcienos saglabājot visa novada raksturīgākās iezīmes trauku formas un rotājumu veidošanā.

Aplūkojamajā vēstures posmā pilnveidojās arī **apgērbu** darināšana un, līdz ar to, audumu izgatavošanai nepieciešamās vilnas un linšķiedras apstrāde un aušanas tehnoloģija. Senāko vienkāršo **vertikālo** aužamo stāvu vietā sāka ieviesties **horizontālie** aužamie stāvi (stelles) ar samērā sarežģītu konstrukciju. Šādos aužamajos stāvos varēja izgatavot visdažādākās struktūras, biezuma un raksta vienkrāsainus un daudzkrāsainus audumus. Pamatā viss apgērbu darināšanas process palika tāpat, kā līdz šim, kā individuāla mājamatniecības nozare, tomēr atsevišķos gadījumos, iespējams, ar to nodarbojušies arī specializējušies amata meistari, kas savu produkciju gatavojuši gan pēc īpaša pasūtījuma, gan tirgum.

Apkopojot visu iepriekšminēto par etniskajām, sabiedriski politiskajām un saimnieciskajām norisēm Latvijas teritorijā, kā arī

kaimiņu zemēs vēlajā dzelzs laikmetā, vispirms jāatzīmē, ka šis vēstures posms bijis ievērojams kultūras izaugsmes laiks: strauji attīstījusies amatniecība un tirdzniecība, pilnveidojusies amatniecības izstrādājumu – ieroču, darbarīku, rotaslietu, keramikas un tekstiliju, kā arī lauksaimniecības produkcijas ražošana, paplašinājušies starptautiskie sakari, un, tā visa rezultātā, ievērojami pieaugusi iedzīvotāju labklājība.

Runājot par etniskajiem un sabiedriski politiskajiem procesiem jāpiezīmē, ka, kā jau minēts, laikā no 10. gadsimta līdz 12. gadsimta beigām turpinājās Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu, kā arī Baltijas somu cilšu un atsevišķo etnisko grupu konsolidācija (saliedēšanās) un izveidojās baltu cilmes kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu, kā arī Baltijas somu cilmes līvu tautības ar samērā noteiktām teritoriālām robežām, kas pamatvilcienos atbilst vēl mūsdienās pastāvošo etnogrāfisko novadu robežām, tomēr turpmākās vēsturiskās norises, kas sākās 12. gadsimta pēdējos gados – 13. gadsimtā, uzsāktā konsolidācijas procesu pārtrauca uz ilgu laiku, nedodot iespēju Latvijas teritorijā izveidoties vienotai tautai ar vienotu valsts organizāciju,- nepaspēja pat atsevišķās tautības izveidot savas valstis,- tādas politiski teritoriālās pārvaldes organizācijas, kas aptvertu visu konkrētās tautības apdzīvoto teritoriju. Tajā pašā laikā svarīgi atzīmēt, ka visā vēstriskās attīstības gaitā baltu, tātad arī Latvijas teritorijas iedzīvotāju sabiedriskā un sociālā struktūra, kas mantota jau no indoeiropiešu pirmdzimtenes laikiem, bija analoga (līdzīga) pārējo indoeiropiešu tautu - grieķu, ģermāņu, skandināvu un citu – sabiedriskajai iekārtai un sociālajai struktūrai, un neviena zinātnes nozare, kas saistīta ar kādas tautas vēstures izpēti,- ne arheoloģija, ne salīdzināmā valodniecība, un salīdzināmā mitoloģija, ne arī kāda cita, nedod nekādu liecību par iespējamām novirzēm vai atpolicību baltu tautu veidošanās procesā salīdzinot ar citām indoeiropiskajām Eiropas tautām. Tādēļ arī par

aplamiem, nepieņemamiem, jāuzskata vairāku agrāko laiku vēsturnieku viedokļi, ka līdz pat 13. gadsimtam Lietuvas un Latvijas tautas it kā dzīvojušas lielākās vai mazākās kopienās bez centralizētas administratīvās struktūras, bez valdniekiem, bez likumiem, ar vārdu sakot – bijuši “nekulturāli barbari”. Nav pieņemami arī marksistiskā “vēsturiskā materiālisma” noteiktais sabiedrības attīstības modelis, pēc kura vadoties, padomju (un ne tikai padomju) vēsturnieki secinājuši, ka baltu tautas līdz pat 9. – 12. gadsimtam dzīvojušas tā sauktajā “pirmatnējās kopienas” iekārtā, no kuras vēlā dzelzs laikmeta periodā pārgājušas uz “šķiru sabiedrību” sabiedrību un, līdz ar to, nemitīgo “šķiru cīņu starp mantīgajiem un nemantīgajiem. Gluži tāpat atmetami arī dažu nacionālo vēsturnieku uzskati par Latvijas senvēstures posmu, kurā pastāvējis ideālas, harmoniskas sabiedrības modelis bez kādām materiālām un sociālām problēmām, pastāvējušas saimnieciski un militāri spēcīgas valstis ar gudriem, saprātīgiem karaļiem. Šādi viedokļi un teorijas jau savā būtībā ir krasā pretrunā ar tām ziņām, lietišķajiem un cita veida pierādījumiem, ko sniedz iepriekšminētās, kā arī citas zinātņu nozares. Līdz ar to par maldīgu uzskatāms arī samērā plaši izplatītais viedoklis, ka 12. gadsimta pēdējos gados – 13. gadsimtā, sākoties jaunam Latvijas vēstures posmam – viduslaikiem, ko ievadīja Rietumeiropas katoļu baznīcas organizētie, feodālā slāņa īstenotie un tirgotāju atbalstītie krusta kari pret Baltijas tautām kristīgas ticības ieviešanas aizsegā, būtu sācies pilnīgi jauns posms baltu un Baltijas somu tautu kultūras attīstībā, saimnieciskajā un pārvaldes sistēmā. Patiesībā kā saimnieciskās, tā sabiedriskās un administratīvās sistēmas nevis veidojās no jauna, bet gan turpināja tālāku attīstību, mainījās vienīgi politiskie spēki, - pareizāk būtu teikt, ka **politiskā vara Latvijas un Igaunijas teritorijās ar 13. gadsimtu pārgāja no vietējās aristokrātijas rokām svešzemju**

aristokrātu pārziņā, savukārt Lietuvā pāreju uz viduslaikiem, tas ir – feodālajām sabiedriski politiskajām attiecībām, īstenoja pašu Lietuvas tautu politiskie spēki. Tas pierāda, ka arī tagadējā Latvijā un Igaunijā vienotas valstis būtu varējušas izveidoties patstāvīgi, bez svešzemnieku iejaukšanās.

Autors: Indulis Ķēniņš. Pirmpublicējums - historia.lv, 15.01.2015.